

Θεόδωρος Γ. Παπακωνσταντίνου

ΚΡΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΜΕΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

**‘Από ένα Διαγωνισμό με θέμα την εκπαιδευτική κατάσταση στην
‘Ελλάδα τόν 19ο αιώνα.**

Τί νόημα θά είχε γιά τόν σημερινό εργάτη τής παιδείας ή αναδίφηση ενός διαγωνισμού, πού έγινε τόν περασμένο αιώνα, μέ θέμα τίς έλλειψεις τής γενικής εκπαίδευσως;

Θά παρουσίαζε όπωσδήποτε άρκετό ένδιαφέρον, γιατί καί τό θέμα του συγκεκριμένου διαγωνισμού καί ή συμμετοχή σ’ αυτόν, ή έκθεση καί τό πόρισμα τής αγωνοδίκου επιτροπής μάς δίνουν σημεία συγκρίσεως μέ τά σημερινά δεδομένα, καί δείχνουν όρισμένες, τόσο επίκαιρες, όσο καί άνεπίκαιρες σήμερα πλευρές τής τότε προβληματικής.

Γενικότερα ή γνώσις τών εκπαιδευτικών προβλημάτων άλλων εποχών καί του τρόπου μέ τόν όποίο τά αντιμετώπιζαν, τών παιδαγωγικών άντιλήψεων καί τής γλώσσας/όρολογίας τους, θά μπορούσε νά αναπτύξη κατά τρόπο επαγωγό τή συνείδηση καί τήν εϋθυκρία κάθε σημερινού ύπευθύνου γιά θέματα παιδείας, τόσο στόν διδακτικό - παιδαγωγικό, όσο καί στόν διοικητικό τομέα. Αυτό είναι σημαντικό κέρδος από τή μελέτη τής ‘Ιστορίας τής Παιδείας.

Γι’ αυτούς τούς λόγους άξιζει νά παρουσιάσουμε μερικά από τά βασικά δεδομένα καί τά πορίσματα του διαγωνισμού, πού προκήρυξε, ταυτόχρονα σχεδόν μέ τήν ίδρυσή του, ό Σύλλογος πρός διάδοσιν τών ‘Ελληνικών Γραμμάτων (ΣΔΕΓ)¹.

1. ‘Η προκήρυξη του διαγωνισμού

«Βουλόμενος νά συντελέση τό καθ’ έαυτόν, ό πρός διάδοσιν τών ελληνικών γραμμάτων Σύλλογος, εις τό έθνικόν έργον τής όρθής παιδεύσεως τής καθ’ ήμās νεολαίας, προσκαλεί τούς άρμοδίους λογίους νά συμπράξωσι διά του επί τούτω συνισταμένου διαγωνισμού, ούτινος τό θέμα όρίζεται ως εξής:

«Ποία αί έλλειψεις τής κατωτέρας καί μέσης δημοσίας παιδείας έν ‘Ελλάδι; πόθεν έκάστη αύτών προέρχεται, άν έκ τών νόμων, έκ τής εφαρμογής ή έξ άλλων λόγων; ποία τά άμεσα καί έμμεσα άποτελέσματα τών έλλείψεων τούτων εις τήν διανοητικήν ανάπτυξιν καί εις τήν ήθικήν διάπλασιν τής νεολαίας; καί τίς ή έπιρροή άμφοτέρων επί τής καταστάσεως τής κοινωνίας; τέλος ποία τά καταλληλότερα θεραπευτικά μέσα;...»

Διαδηλώνεται έκ μέρους του Συλλόγου ότι όσοι λάθουν μέρος στό διαγωνισμόν θά έχουν πλήρη έλευθερία νά άπαντήσουν μέ όποιο τρόπο θεωρούν προσφορώτερο στό θέμα. ‘Εντούτοις αναγράφονται

1. «Περί κατωτέρας καί μέσης παιδείας έν ‘Ελλάδι ή ό επί του θέματος τούτου διαγωνισμός. ‘Εκθεσις τής αγωνοδίκου επιτροπείας άναγνωσθεΐσα έν τῷ πρός διάδοσιν τών ελληνικών γραμμάτων συλλόγῳ». ‘Αθήνησι, τύποις ‘Ανδρέου Κορομηλά, 1872.

ὡς παράδειγμα ἀρκετοὶ τομεῖς, στοὺς ὁποίους θὰ μπορούσαν νά ἀναφερθοῦν: ἡ μόρφωση τῶν διδασκόντων, ἡ ἐποπτεία τῶν σχολείων, ἡ ὑποχρεωτικὴ φοίτηση, ἡ δωρεάν μέση ἐκπαίδευση, οἱ ἐγγραφές, οἱ ἐξετάσεις καὶ ἡ ἀποφοίτηση, ἡ ἐντός καὶ ἐκτός ἐπίβλεψη καὶ πειθαρχία τῶν μαθητῶν, τὰ ἀντικείμενα διδασκαλίας, τὰ βιβλία καὶ ἄλλα διδακτικά μέσα, ὁ τρόπος παραδόσεως καὶ ἡ κατάλληλη ἐκάστοτε μέθοδος, ὁ ὀργανικὸς σύνδεσμος δημοτικοῦ —ἐλληνικοῦ— γυμνασίου κλπ. Λαμβάνοντας ὑπ' ὄψη τέτοια στοιχεῖα θὰ μπορούσαν νά ἐντοπίσουν τίς ἐλλείψεις καὶ νά προτείνουν τρόπους θεραπειάς, φέροντας εἰς ἐπίρρωσιν παραδείγματα ἀπὸ ξένα ἐκπαιδευτικά συστήματα. Ὡς μόνος ὅρος τονίζεται ὅτι «αἱ πραγματεῖαι πρέπει νά ἐπιστήσωσιν ἰδιαιτέραν προσοχὴν εἰς τὰ ἡθοποιά μέσα τῆς ἐκπαιδεύσεως, συμφῶνως πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ προβλήματος, ὅστις θέλει ὄχι μόνον νά ἐκμανθάνωσιν οἱ μαθηταὶ ταχύτερον καὶ τελειότερον τὰ ἐν τοῖς ἐκπαιδευτηρίοις διδασκόμενα μαθήματα, ἀλλὰ καὶ νά ἐξέρχωνται τελειότεροι τὴν ἀγωγὴν. Ἡ μέλλουσα νά δικάσῃ τὰς συγγραφὰς ἐπιτροπὴ θέλει λάβει ἰδίως ὑπ' ὄψιν κατὰ τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἀξίας των τὸ ἄφευκτον τοῦτο στοιχεῖον τῆς ἀληθοῦς παιδείας» (σ.7).

Αὐτὰ ἀγωνοθετοῦνται τὴν 5ῃ Σεπτεμβρίου 1869, μέ διετὴ προθεσμία καὶ χρηματικὸ ἔπαθλο 2.500 δρχ. (σέ ἐποχὴ πού ὁ μισθὸς τοῦ γυμνασιακοῦ καθηγητοῦ εἶναι καθαρὸς 233 δρχ.²).

Ἐξελέγη 7μελὴς ἀγωνόδικος ἐπιτροπὴ, πού τὴν ἀπετέλεσαν οἱ ἐξῆς:

Σωκράτης Κολιάτσος (1834-1899). Ἀρχιμανδρίτης, Δ/ντῆς τῆς Ριζαρείου (ἀπὸ τὸ 1863 ἕως τὸ 1882, ὅποτε θὰ ἀνακηρυχθῇ Ἐπίτιμος διδάκτωρ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς καὶ τὸ 1884 Μητροπολίτης Κορινθίας). Ἐργάστηκε δραστήρια γιὰ τὴ μόρφωση τοῦ κλήρου.

Λέων Μελάς (1812-1879), ὁ γνωστὸς Κωνσταντινοπολίτης λόγιος, νομικὸς καὶ πολιτικός, ἀπὸ τοῦ 1837 Καθηγητῆς τῆς Νομικῆς, Ὑπουργὸς Δικαιοσύνης κλπ. Ἐδῶ πρὸ πάντων μᾶς ἐνδιαφέρει ὡς «ἐθνικὸς παιδαγωγός», ρόλος πού διεδραμάτισε κυρίως στὴν τελευταία φάση τῆς δημιουργίας του, ἰδιαίτερα ἀπὸ τὸ 1858, μέ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ *Γεροστάθη*.

Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος (1815-1891), ὁ «ἐθνικὸς ἱστορικός», Καθηγητῆς στοῦ Πανεπιστήμιου ἀπὸ τὸ 1851. Ἀπὸ τοὺς πρῶτους πού ἀποκατέστησαν τὴν εἰκόνα τοῦ Μέσου Ἑλληνισμοῦ καὶ τὴν ἐνότητα τῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως τῶν Νεοελλήνων.

Γρηγόριος Γ. Παππαδόπουλος (1819-1873), ὁ λόγιος Γραμματεὺς τοῦ Συλλόγου, καθηγητῆς πρῶτα στοῦ Βουκουρέστι καὶ ἀργότερα στὴν Ἀθήνα, καθηγητῆς τῆς Ἱστορίας τῆς τέχνης στοῦ Πολυτεχνεῖο,

2.Πρβλ. Περίδης Μ.Π., *Οἱ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως Ὑπουργοὶ καὶ ἰδίως ὁ νῦν*. Ἀθῆναι 1872, σ. 9.

ιδρυτής του «Ἑλληνικοῦ Ἐκπαιδευτηρίου», διευθυντής τῆς Προξενικῆς Ὑπηρεσίας τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, μέ μεγάλη ἐθνική δράση ἰδίως στήν τουρκοκρατούμενη Μακεδονία.

Δημήτριος Στεφ. Μαυροκορδάτος (1822-1873), ὁ εἰσηγητής τῆς Ἐπιτροπῆς. Ἐξάδελφος τοῦ Ἀλεξάνδρου, παλαιός μαθητής τοῦ Βασιλικοῦ Λυκείου Ναυπλίου (1833) καί τοῦ 1ου Λυκείου Ἀθηνῶν (ὑπὸ τόν Γ. Γεννάδειο). Καθηγητής τοῦ Λυκείου αὐτοῦ (1839)- διδάκτωρ τῆς Νομικῆς στό Παρίσι (1847)- καθηγητής τῆς Ἑγκυκλοπαιδείας τοῦ Δικαίου στό ἀθηναϊκό Πανεπιστήμιο- καθηγητής στήν Εὐαγγελική Σχολή τῆς Σμύρνης- τμηματάρχης τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας (ἐπὶ ὑπουργίας Χ. Χριστοπούλου)- ὑπουργός Ἐξωτερικῶν (1864)- ὑπουργός Παιδείας (28 Ἰουλίου - 17 Ὀκτωβρίου 1872).

Δημήτριος Χ. Σεμιτέλος (1828-1898), παλαιός Ριζαρεῖτης. Μετά τίς σπουδές φιλολογίας στό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, διδάκτωρ στή Γερμανία (1854)- γυμνασιακός καθηγητής- τμηματάρχης τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας- ἀπό τό 1864 καθηγητής τῆς Ἑλληνικῆς Φιλολογίας στό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν.

Λεάνδρος Δόσιος (1847-1883), χημικός ἐρευνητής, ὕψηνγης (1869), τμηματάρχης τῶν Μεταλλείων. Ὁ πατέρας του Κωνσταντῖνος, Μακεδῶν δημοσιολόγος καί πολιτευτής, διετέλεσε Ὑπουργός Παιδείας (1863) καί ἡ μητέρα του Αἰκατερίνη, τό γένος Μαυροκορδάτου, ἦταν λογία καί ποιήτρια. Τό 1874 θά ἐκδώσῃ τόν τόμο *Μελέται περί τινων συγχρόνων ζητημάτων*. Ἐνα κεφάλαιο ἀναφέρεται στή στοιχειώδη καί μέση ἐκπαίδευση (:ειδικά μαθήματα τῶν Δημοτικῶν σχολείων- γεωργική ἐκπαίδευση- Ἀστικά σχολεῖα - Πραγματικά Λύκεια- οἱ φυσικές ἐπιστήμες στό Γυμνάσιο- διδάσκαλοι καί καθηγηταί). Εἶναι γνώστης τοῦ γερμανικοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος καί στήν Ἐπιτροπή μετέχει ἀσφαλῶς ὡς ἐκπρόσωπος τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καί τῆς τεχνικῆς ἐκπαιδεύσεως.

Ἐκτός ἀπό τόν Κολιάτσο, Μαυροκορδάτο καί Σεμιτέλο, οἱ ἄλλοι ἀνήκουν στά ἰδρυτικά μέλη τοῦ ΣΔΕΓ. Τρία μέλη τῆς ἐπιτροπῆς, οἱ Παπαρρηγόπουλος, Παππαδόπουλος καί Σεμιτέλος εἶναι ἱστορικοί ἢ φιλόλογοι- δύο νομικοί, οἱ Μελάς καί Μαυροκορδάτος, ἀνήκουν στήν πλειάδα τῶν νομομαθῶν τῆς ἐποχῆς, πού εἶχαν συνειδηθῇ μιᾶς παιδευτικῆς ἐθνικῆς ἀποστολῆς. Ὑπάρχει ἕνας ἐκπρόσωπος τῆς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς, ὁ Κολιάτσος- καί ἕνας ἐκπρόσωπος τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν καί τῶν ἐφαρμογῶν τους, ὁ Δόσιος.

Τήν ἐποχή αὕτη κορυφώνεται ὁ μεγαλοϊδεατισμός, ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος δημοσιεύει σταδιακά τήν Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, ὁ Ἀρ. Βαλαωρίτης ἀπαγγέλλει μπροστά σ' ἕνα παλλόμενο ἀπό συγκίνηση ἀθηναϊκό κοινό τό διθύραμβο στόν ἀνδριάντα τοῦ Γρηγορίου Ε' (τῇ 25ῃ Μαρτίου 1872).

Οἱ εὐρωπαϊκές ἐπιδράσεις, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, δέν σταματοῦν.

υπάρχει όμως μία αύξημένη κριτική στάση των λογίων ύστερα και από τη θανατική έμπειρία, πού συμπορεύεται με την ανάπτυξη της ελληνικής επιστήμης (Ιστορίας, Λαογραφίας...) και ιδίως με την αντίδραση του λαού για την αποξένωσή του από τα πάτρια (πού όρισμένοι σήμερα θά την χαρακτήριζαν εύκολα ως «λαϊκό συντηρητισμό»). Έτσι εξασθενούν και άραιώνουν κάπως τά αίτήματα για γεφύρωση του χάσματος μεταξύ Αρχαίου και Νέου Έλληνισμού «μέ το τολμηρόν του ρωμαντικού πήδημα υπεράνω της ρωμαϊκής και βυζαντινής περιόδου» — όπως πολύ αργότερα θά πη ό Συκουτρής. Πρωτανεύει σιγά - σιγά σέ περισσότερους ή συνέχεια, πού δέν διακόπτεται, αλλά μεταπλάθεται μέ τό Βυζάντιο. Καί φαίνεται να είναι πολύ θετικό στοιχείο, ότι υπάρχουν λόγιοι, πού συλλαμβάνουν αυτή την εικόνα της Ιστορίας, πιό κοντά στα λαϊκά βιώματα. Τό γεγονός ότι την ίδια αυτή εποχή έχουμε έξαρση του αρχαϊσμού, θά ήταν επιπόλαιο νά τό φορτώσουμε στους λογίους αυτούς. Ό αρχαϊσμός ως υπερβολή και μονοπώληση της πολιτιστικής κληρονομίας θαρύνει μάλλον τους «γεφυροποιούς» πού κηρύττουν την άπ' εύθείας άναφορά και σύνδεση της νεοελληνικής πνευματικής ζωής μέ την Αρχαιότητα.

Στήν έπιτροπή περιέρχονται πρós κρίσιν πέντε (5) χειρόγραφα. Ή μελέτη τους (άπό τά μέλη της έπιτροπής) καταλήγει στή σύνταξη Έκθέσεως³, πού διαβάστηκε στόν Σύλλογο στίς 3 Μαΐου 1872.

3. Αντιγράφω τό πρακτικό της έπιτροπής άπό τό άρχείο του ΣΔΕΓ, πού έρεύνσα μέ την άδεια και την εύγενή διευκόλυνση του Διοικητικού Συμβουλίου:

«Τήν 3/2/[18]72 συνελθόντες και συσκεφθέντες επί των υποβληθεισών πέντε περί της μέσης και κατωτέρας εκπαιδεύσεως πραγματειών, άπεφασίσανεν νά μή άπονεμηθί τό βραβείον εις ούδένα των διαγωνισθέντων. Ή υπό στοιχείον Α' (Τό ζητούμενον άλωτόν κλπ.) έθεωρήθη προτιμότερα των άλλων. Τό πόνημα τούτο δημοσιεύμενον ήδύνατο νά χρησιμεύση ως λυσιτελής άνάγνωσμα διά τούς διδασκάλους. Ό κ. Δ. Μαυροκορδάτος ανέλαβε την σύνταξιν της περί τούτων έκθέσεως. Έν τή οικία του κ. Α. Μελά την 3/2/72 [ύπογραφές].»

Ή έρευνα στό άρχείο του ΣΔΕΓ δέν μου έδωσε την δυνατότητα νά βρώ κάτι άπό τά υποβληθέντα χειρόγραφα. Τό μόνο στοιχείο πού βρήκα και τό παραθέτω, μάς κάνει νά πιστέψουμε ότι τά χειρόγραφα πέρασαν αργότερα στό Ύπουργείο Παιδείας και ίσως δέν ξαναγύρισαν: «Αριθ. Πρωτ. 9726/Διεκπ. 5491. Βασιλείον της Ελλάδος. Έν Αθήναις, τή 17 Νοεμβρίου 1878. Τό Ύπουργείον των Έκκλησιαστικών και της Δημοσίας Έκπαιδεύσεως. Πρós τόν κ. Πρόεδρον του πρós διάδοσιν των έλλ. Γραμμάτων Συλλόγου. Αρχόμενον τό καθ' ήμάς Ύπουργείον εις μελέτας περί δυνατής θελιώσεως της μεθόδου της διδασκαλίας έν τοις δημοτικοίς σχολείοις, έπιθυμεί νά λάβη ύπ' όψιν τά υποβληθέντα εις την κρίσιν του Συλλόγου κατά τό 1871 χειρόγραφα επί του αύτου προκηρυχθέντος διαγωνίσματος περί θελιώσεως της δημοτικής και μέσης εκπαιδεύσεως. Όθεν παρακαλούμεν ήμάς ίνα άποστείλητε πρós τό Ύπουργείον επί έπιστροφή τά περί ών ό λόγος χειρόγραφα, άν μή τι κωλύη. Ό Ύπουργός Α. Δ. Αύγερινός». Πρόκειται για τή δεύτερη ύπουργία του προσώπου, πού διετέλεσε για πρώτη φορά Ύπουργός Δημοσίας Έκπαιδεύσεως τό 1869-70, για την άκρίβεια λίγους μήνες μετά την προκήρυξη του διαγωνισμού.

Μετά από σύντομη εισαγωγή, όπου μεταξύ άλλων επισημαίνονται, σέ πολύ γενικές γραμμές, μερικές βασικές αιτίες της εκπαιδευτικής κακοδαιμονίας της εποχής, αρχίζει η ανάλυση και αποτίμηση των 5 χειρογράφων κατά σειράν, από τό άτυχέστερο ως τό πιό συγκροτημένο.

"Αν καί ό διαγωνισμός απέβη τυπικά άγονος, άφοϋ καμμία άπάντηση δέν κρίθηκε ίκανοποιητική γιά τήν κάλυψη τόσο εύρέος φάσματος θεμάτων, ό σημερινός μελετητής —όπως άλλωστε έπραξαν καί οι άγωνοδίκαι— μπορεί νά βρῇ, μεταξύ πολλών τετριμμένων, μερικές ένδιαφέρουσες προτάσεις καί κρίσεις τόσο στά επί μέρους χειρόγραφα, όσο καί στά πορίσματα τής έπιτροπής. Έπανελημμένως δοκιμάζει εύχάριστη έκπληξη, βλέποντας ότι πρό 100 καί πλέον έτών είχαν τεθή τέτοια ζητήματα.

Σήμερα, βέβαια, λίγοι θά σκέπτονταν νά προκηρύξουν διαγωνισμό, γιά νά συγκεντρώσουν τίς άπόψεις τών εκπαιδευτικών σχετικά μέ τίς έλλείψεις τής παιδείας. Οί έρευνηταί τέτοιου θέματος θά χρησιμοποιούσαν τή μέθοδο τοϋ *έρωτηματολογίου*, καί θά άπευθύνονταν σέ όσο τό δυνατόν περισσότερους άναποκριτές καί φορείς, πού κατά τεκμήριο έχουν σχέση μέ τήν εκπαίδευση: διδάσκοντες, γονείς, μαθητές καί άλλους. Όρισμένοι έρευνηταί θά πρότασαν μερικές *συνεντεύξεις βάθους* μέ υπεύθυνα πρόσωπα, ώστε νά προκύψη ένα «καλώς συντεθειμένο» έρωτηματολόγιο. Ίσως θά μπορούσαμε νά μιλήσουμε γιά άντιστοιχία τών *συνεντεύξεων βάθους* μέ τίς άπαντήσεις στο διαγωνισμό τοϋ 1869, άν τά χειρόγραφα ήταν πληρέστερα καί έδιναν άπαντήσεις στά περισσότερα τών έρωτημάτων τής προκηρύξεως. Άλλά οι καιροί ήταν άλλοι, ή μόρφωση τών δασκάλων εκινείτο σέ άλλα πλαίσια, καί άν σήμερα δέν έχουμε καλά - καλά συνθησίει στά έρωτηματολόγια, τήν εποχή εκείνη ένας διαγωνισμός μέ τέτοιο άντικείμενο θά ήταν άσφαλώς κάτι τό πρωτοφανές.

2. Τά ύποβληθέντα χειρόγραφα.

Έκτιμήσεις τής Έπιτροπής.

Ήπό τά χειρόγραφα καί από τίς κρίσεις τής έπιτροπής παρουσιάζουμε έδώ κυρίως τά άφορώντα τήν Μ. Έκπαίδευση:

Χειρόγραφο 1ο. Ή μοναδική κρίση πού διατυπώνεται στο πρώτο χειρόγραφο γι' αϋτήν, χωρίς έπεξηγήσεις, είναι ή ακόλουθη: «ή έν τοίς έλληνικοίς σχολείοις διδασκαλία είναι παραβεβιασμένη καί ψιττακώδης».

Χειρόγραφο 2ο. Άλλά καί στο δεύτερο χειρόγραφο οι έλλείψεις εκφράζονται γενικά καί ήθικολογικά. Έξαπολύεται ένα κατηγορητήριο σχετικό μέ τά άποτελέσματα τής εκπαίδεϋσεως, ή όποία παράγει

ἡμιμαθεῖς καί ἐπιπόλαιους οἰηματίες, ἀνάγωγους, ἀσεβεῖς... «οἱ μὲν ἐκ τῶν γυμνασίων ἐξεληθόντες νομίζοντες, ὅτι τὰ πάντα γνωρίζουσιν, ἐνῶ οὐδέ νά ὀρθογραφῇσωσιν ἐπίστανται, οἱ δέ ἐκ τοῦ Πανεπιστημίου ὑποστηρίζοντες ὅτι ἐπέισθησαν, οἱ μὲν ἐκ τῆς ἀνατομίας, ὅτι οὐδαμοῦ τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος ἀνευρέθη ψυχή, οἱ δέ, ὅτι δίκαιον καί ἠθική στηρίζονται εἰς τό συμφέρον [...] μεγίστην ἀποστροφὴν αἰσθανόμενοι πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικὴν γλῶσσαν, ἀφιλοπάτριδες, ἰδιοτελεῖς, ἄμοιροι φιλοσοφίας, πάντων ὑπερφρονοῦντες, ἀργοῦντες καί καλλωπιζόμενοι δίκην τῶνων καί περιμένοντες πάντες νά ζήσωσιν ἐκ τῶν ἰδρῶτων τοῦ λαοῦ, μὴ καταδεχόμενοι νά ἐπιδοθῶσιν εἰς βιοποριστικά ἔργα. Ταῦτα ὀλίγα ἐκ πολλῶν τ' ἀποτελέσματα τῆς λεγομένης μορφώσεως ἐν Ἑλλάδι, ἅτινα συνεπιφέρουσι καί πλεῖστα ἄλλα, καί πρῶτον μὲν τὴν τοῦ ἔθνους ζημίαν, διότι ἡ παιδεία φαίνεται ὥσπερ στρατολογουσα ἐκ τῆς γεωργίας καί βιομηχανίας, ἵνα καταστήσῃ τούτους ἀργούς καί οἰηματίας θεσιθήρας· δεῦτερον δέ τὴν ἐνώπιον τῶν πολλῶν ἐκμηδένισιν τῆς παιδείας, διότι ἐν γένει ἐπικρατεῖ παρὰ τοῖς πολλοῖς ἡ ἰδέα, ὅτι οἱ πεπαιδευμένοι γίνονται ἄθεοι ἔνεκα τῆς τῶν λεγομένων πεπαιδευμένων καί λογίων φλυαρίας καί ἀκριτομυθίας» (σσ. 12-13).

Πιό συγκεκριμένες εἶναι ὀρισμένες προτάσεις, ὅπως:

α) Νά διδάσκεται «καί αὕτη ἡ Ἱστορία καί ἡ Φιλοσοφία ἐν τοῖς γυμνασίοις ὑπὸ κληρικῶν».

β) Νά ζητῆται ἀπὸ καθένα, πού πρόκειται νά διορισθῇ καθηγητής, πιστοποιητικὸ τῆς ἐφορευτικῆς ἐπιτροπῆς καί τοῦ Δημάρχου «ὅτι οὐ μόνον εἶναι ἀμέμπτου διαγωγῆς, ἀλλὰ καί ἐκτελεῖ τὰ θρησκευτικά του καθήκοντα».

γ) Νά ἰδρυθῇ ἰδιαίτερο Λύκειο (σάν τὸ Ὀρφανοτροφεῖο Αἰγίνης ἐπὶ Καποδίστρια), ὅπου νά ἀσκοῦνται, ὡς βοηθοί, οἱ μέλλοντες νά διορισθοῦν δάσκαλοι καί καθηγηταί.

δ) Νά συστήσῃ ὁ Σύλλογος ἰδιαίτερο ταμεῖο γιὰ τὴ Στοιχειώδη καί Μέση Ἐκπαίδευση.

ε) Ἐνας ὑπαστυνόμος «μετὰ κλητῆρων προβεθκυίας ἡλικίας καί ἀμέμπτου διαγωγῆς» νά ἀναλάβῃ τὴν ἐσωτερικὴ καί ἐξωτερικὴ ἐπιτήρηση τῶν παιδιῶν καί τὴν ἐπιβολὴ τῶν ποινῶν.

στ) Τὰ μέλη τῶν ἐφορευτικῶν ἐπιτροπῶν νά ἐκλέγωνται ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς γονεῖς.

ζ) Στὰ Ἑλληνικὰ σχολεῖα νά προστεθῇ μία τάξη.

Ἡ ἐπιτροπὴ διαπιστώνει σ' αὐτὰ ἑλλειψὴ εὐρύτητος (προτάσεις α', β'), συστηματικότητος καί πρακτικότητος, πλὴν ἐξαιρέσεων (ὅπως λ.χ. οἱ προτάσεις στ' καί ζ', τίς ὁποῖες κρίνει καλές).

Χειρόγραφο 3ο. «...Τό ἔργον προδίδωσιν ἄνδρα μὴ ἀνήκοντα μὲν εἰς τὴν τάξιν τῶν διδασκάλων, εὐπαίδευτον ὅμως καί ἀρκούντως μεμελετηκότα τὰ τῆς παιδείας» (σ. 16). Ἡ ἐπιτροπὴ παρατηρεῖ ὅτι δέν

περιγράφεται στο χειρόγραφο ή παρούσα κατάστασις τῆς παιδείας οὔτε οἱ ἐλλείψεις της, ἀλλὰ προτείνεται ὁλόκληρο σύστημα ἐκπαιδεύσεως καὶ ἡθικοποιήσεως τοῦ λαοῦ πρὸς ἀντικατάστασιν τοῦ ὑπάρχοντος:

α) Ζητεῖται ἡ ἀνεξαρτησία τῆς κοινότητος «ὡς πρὸς τὴν θρησκείαν καὶ τὴν ἐκπαίδευσιν». Ὅλες τῖς βαθμίδες, ἀπὸ τὸ νηπιαγωγεῖο ὡς τὸ γυμνάσιο, νά τῖς συντηροῦν καὶ νά τῖς διευθύνουν οἱ ἄνθρωποι καὶ οἱ ἐπαρχίες.

β) Νά δοθῇ θρησκευτικὴ καὶ ἡθικὴ ἀγωγή «κατὰ πρῶτον καὶ κυριωτέρως εἰς τὰς γυναῖκας, ὅπως δι' αὐτῶν ἐκπαιδευθῇ ἡ κοινὴ ἀπαντα».

γ) Νά προτιμῶνται γυναῖκες γιὰ διδασκαλίαν στὸ Δημοτικὸ Σχολεῖο.

δ) Οἱ δάσκαλοι νά ἀποκτήσουν μονιμότητα.

ε) Νά εἰσαχθῇ ὁ θεσμός τῶν κατὰ κοινότητα παιδονόμων (γιὰ τὰ Ἑλληνικὰ σχολεῖα καὶ τὰ γυμνάσια νά ἐκλέγωνται ἀπὸ τὸ Ἐπαρχιακὸ Συμβούλιο «ἐκ τῶν ἐγκριτωτέρων κατοίκων τῆς κοινότητος»). Οἱ παιδονόμοι πρέπει νά εἶναι ἔγγαμοι, 40-60 ἐτῶν, μὲ ὑπαλληλικὴ πείρα (νά ἔχουν προϋπηρεσία ὡς δάσκαλοι, καθηγηταί, δικαστικοὶ κλπ.), καὶ μὲ ἄμεμπτη διαγωγή.

Ἡ ἐπιτροπὴ παρατηρεῖ, ὡς πρὸς τὸ α', ὅτι ἡ «χειραφέτησις» τῶν δῆμων ἀποτελεῖ βέβαια «κοινωνικὴν τελειότητα πρὸς ἣν δικαίως τείνουσι σήμερον τὰ εὐ πολιτευμένα ἔθνη», ἀλλὰ πρῶτον, «προϋποτίθῃ τὴν τελείαν αὐτῶν πνευματικὴν καὶ ἡθικὴν ἐνηλικότητα» καὶ δεύτερον, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐκπαίδευσιν, αὐτὴ πρέπει νά χειραφετηθῇ τελευταία στὴ διαδικασία γιὰ αὐτοδιοίκηση, γιατί ἀπαιτεῖται ἡ ἀνάπτυξη ὅλων τῶν κοινοτήτων στὸν ἴδιο βαθμό. «Ὡς νῦν ἔχουσι τὰ παρ' ἡμῖν, τελεία χειραφέτησις τῆς κοινότητος εἰς τὰ ἀφορῶντα τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὴν παιδείαν ἥθελεν εἶσθαι καταστρεπτικὴ τῶν τιμαλφουσῶν τῆς κοινωνίας πραγμάτων... Πολλοὶ δημαρχοὶ οὐδόλως ἐννοοῦσι τὴν ἀνάγκην δημοτικοῦ σχολείου, καὶ μόνον ἀναγκαζόμενοι ὑπὸ τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας ἀποφασίζουσι νά πληρῶσιν διδάσκαλον ἢ καὶ νά δεχθῶσι τοιοῦτον παρ' ἄλλων πληρωνόμενον» (σ. 19).

«Ἀφ' ἐτέρου πάλιν, ὡς νῦν ἔχουσι τὰ τῆς πολιτείας, κηδεμονεύονται ἄραγε διὰ τῆς κεντρικῆς Ἀρχῆς οἱ ἄνθρωποι ἐπ' ἀγαθῶ αὐτῶν; Δυστυχῶς ἐν πολλοῖς ὀλεθριωτάτῃ ἀποβαίνει ἡ ἐκ τοῦ κέντρου ἐνέργεια» (σ. 20). Ἐπικρατεῖ συνήθως ἄγνοια τῶν κατὰ τόπους συνθηκῶν καὶ ἀναγκῶν. Ἔτσι «ἀληθῶς εἰπεῖν, ἂν ἡδύνατό τις ν' ἀντισταθμίσῃ τὰ ἐκ τῆς ἀπολύτου χειραφετήσεως τῶν κοινοτήτων εἰς τὰ περὶ ἐκπαιδεύσεως τοῦ λαοῦ προκύποντα κακὰ πρὸς ὅσα ἐκ τῆς ὑφισταμένης συγκεντρώσεως προέρχονται, διόλου ἀπίθανον ἢ πλάστιγξ νά ἐκκλινε πρὸς τὰ τελευταῖα ταῦτα. Ἀνάγκη ἄρα νά τροποποιηθῇ τουλάχιστον ἐν μέρει τὸ σημερινόν τῆς συγκεντρώσεως σύστημα».

Ὡς πρὸς τὴν β' πρότασιν, ἡ Ἐπιτροπὴ ὑποστηρίζει ὅτι θρησκευτικὴ

καί ἡθική ἀγωγή πρέπει νά παρέχεται καί στά δύο φύλα, «ἐκαστον δὲ αὐτῶν νά ἐκπαιδευθῇ ἐν τοῖς σχολείοις κατὰ λόγον τῶν δυνάμεων καί τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ. Ἐάν ἐπιμεληθῶμεν τῶν κορασίων, παραμελήσωμεν δὲ τῶν παιδίων, ἐάν ἐκπαιδεύσωμεν κατὰ πρῶτον καί κυριωτέρως τὰ θήλεα, περιμένοντες ὅπως δι' αὐτῶν ἐκπαιδευθῶσι τὰ ἄρρενα, θέλομεν ἔχει ἐκ πρώτης ἀφετηρίας γονεῖς ἀλλήλων τῇ διανοίᾳ ἀφεσπηκτάς, οὐδεὶς δὲ ποτέ οἶκος διχοστατῶν χρηστά ἀνέθρεψε τέκνα» (σ. 21).

Πέρα ἀπό κάποια λογικά παιχνιδίσματα, μπορούμε νά διαπιστώσουμε ἐδῶ, ὡς βασικό αἶτημα γιά τὴν ἐποχή, τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν κοριτσιῶν. Ἡ σχετικὴ ὑπερβολὴ τοῦ χειρογράφου ὑπογραμμίζει τὸ αἶτημα, ἐνῶ ἡ νηφαλιώτερη τοποθέτηση τῆς Ἐπιτροπῆς τονίζει τὴν ἰσότητα συνδέοντάς τὴν μὲ τὸν σεβασμὸ τῆς ἰδιοτυπίας ἐκάστου φύλου.

Ὁ συντάκτης τοῦ χειρογράφου ζητεῖ ἐπίσης τὴν ἴδρυση πολλῶν Ἑλληνικῶν σχολείων καί Γυμνασίων, τὴν ἴδρυση δημοτικῶν βιβλιοθηκῶν γιά ἡθικοποίηση τοῦ λαοῦ, τὴν ἐκδοσὴ βιβλίων γιά τὸ εὐρύ κοινὸ κλπ.

Χειρόγραφο 4ο. Τό τέταρτο χειρόγραφο ὑπερέχει στά περὶ Δημοτικῆς Ἐκπαιδεύσεως, πού εἶναι θεμέλιο τῶν δύο ἐπομένων βαθμίδων. Μὲ τὴν παραμέλησὴ τῆς ἔγιναν ἐλαττωματικές καί οἱ ἀνώτερες βαθμίδες καί «περιέστη τὸ ἡμέτερον γένος ἡθικῶς εἰς ἀθλίαν καί ἀξιοδάκρυτον κατάστασιν» (σ. 27).

Γιά τὴν ἡθοποίηση καί μόρφωση τοῦ λαοῦ δὲν χρειάζονται οὔτε πολλοὶ νόμοι, οὔτε πολυάριθμοι δικασταί, στρατοί, ποινές... οὔτε πληθὸς καθηγητῶν καί ἑλληνοδιδασκάλων. Χρειάζεται ἡ πνευματικὴ καί πολιτικὴ ἡγεσία νά στρέψῃ τὴ μέριμνά τῆς στά παιδιὰ. Προτείνεται τὸ ἔργο τῆς μορφώσεως τοῦ λαοῦ ν' ἀναλάβῃ «γενικὴ τις φιλεκπαιδευτικὴ ἐταιρεία ἰδιωτῶν».

Ἡ ἐπιτροπὴ θεωρεῖ τὴν πρόταση ἀνεδαφικῇ. «τά τῆς παιδείας ἀείποτε χρήζουσι καί νομοθετημάτων καί τοῦ κύρους τῆς ἐξουσίας», ὅπως δείχνουν τὰ παραδείγματα τῆς Ἀγγλίας καί τῆς Γερμανίας.

Ἄλλες παρατηρήσεις τοῦ χειρογράφου εἶναι ὅτι «ἔχομεν ὑπὲρ τὰ 1000 δημοτικὰ σχολεῖα, 150 σχεδὸν ἑλληνικὰ σχολεῖα, 15 γυμνάσια καί Πανεπιστήμιον, 3 ἱερατικὰς σχολὰς καί τὴν Ριζάρειον, καί τὸ Πολυτεχνεῖον καί δύο Ὀρφανοτροφεῖα κτλ. Τί πλέον ἀπαιτεῖται;» (σ. 28). Πολλαπλασιάστηκαν «ἀνευ ἀνάγκης κακὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα καί γυμνάσια» (σ. 30), ἐνῶ μὲ τὴν αὐξησὴ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δημοτικῶν σχολείων ἔπεσε ἡ ποιότητα τῶν δασκάλων, τῆς μεθόδου κλπ., ὥστε φθάσαμε «εἰς τὸ μὴ περαιτέρω τῆς ἐλεεινότητος» (σ. 30).

3. Ἡ πρόταση γιά τά «Ἑλληνικά σχολεῖα».

Ἐκεῖνο ὅμως πού κινεῖ τό ἐνδιαφέρον τῶν κριτῶν καί παρέχει ἀφορμή γιά διεξοδική συζήτηση εἶναι ἡ πρόταση νά καταργηθοῦν τά «Ἑλληνικά σχολεῖα».

Ἡ ἐπιτροπή τήν θεωρεῖ τολμηρή καί τήν κρίνει διεξοδικά. Οἱ κρίσεις τῆς δίνουν μιά εἰκόνα τῆς λειτουργίας τῶν ἐκπαιδευτικῶν θεσμῶν κατὰ τίς πρώτες δεκαετίες μετὰ τήν Παλιγγενεσία.

«[...] Καθ' ἥν ἐποχὴν πρό τριάκοντα καί πέντε ἐτῶν ὁ ἡμέτερος νομοθέτης τὰ περί ἑλληνικῶν σχολείων καί γυμνασίων διέταπτεν, ὑπῆρχον καθ' ἅπασαν σχεδόν τήν Γερμανίαν, καί μάλιστα ἐν Βυρτεμβέργῃ καί ἐν Βαυαρίᾳ μεγάλως ἐτιμῶντο, τὰ λεγόμενα λατινικά σχολεῖα (die lateinischen Schulen), μεσαιωνικόν κληροδότημα. Ὁ πολὺς τήν ἑλληνικήν σοφίαν Θείρισιος, οὕτινος, ὥς γνωστόν, αἱ γυνῶμαι οὐκ ὀλίγον συνέδραμον εἰς τὰ περί παιδείας παρ' ἡμῖν ἀποφασισθέντα, ἦν τότε μέγας θαυμαστής τῶν λατινικῶν σχολείων, ἅτινα ἀπεκάλει «τό μέγιστον τῶν κειμηλίων, ὅσα παρρουσιάζουσιν αἱ σχολαστικά μελέται τῆς εὐπαιδεύτου Γερμανίας». Ὅθεν, κατὰ μίμησιν καί κατ' ἀναλογίαν τῶν λατινικῶν τούτων σχολείων, ἴδρυσεν ὁ γερμανὸς ἡμῶν νομοθέτης τοῦ 1836 τὰ ἑλληνικά ἐπικληθέντα σχολεῖα. Κατὰ τι ὅμως ὁ ἡμέτερος νομοθέτης ἐν τῇ διοργανώσει τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος σχολείων ἀπαμειβρύνθη τοῦ τῶν λατινικῶν σχολείων ἀρχικοῦ ὀργανισμοῦ. Ἀναλογισάμενος τήν ἐν Ἑλλάδι δυσχέρειαν τῆς συγκοινωνίας καί τήν ἐν γένει ἑλλειψίν ἐκπαιδευτηρίων τοῦ λαοῦ, ἠθέλησε τὰ ἱδρυόμενα ἑλληνικά σχολεῖα οὐ μόνον ἀνὰ παρασκευάζωσι τοὺς παῖδας πρὸς τὰ γυμνασιακά μαθήματα, ἀλλὰ καί ν' ἀποτελῶσιν αὐθύπαρκτόν τινα ἐκπαιδεύειν τῶν πολλῶν ὥς οἷόν τε πραγματικώτερον φέρουσιν χαρακτῆρα, τοῦθ' ὅπερ σαφὲς ἐξέθηκεν ἐν τοῖς ἀρθροῖς 1 καί 2 τοῦ ἀπὸ 31 Δεκεμβρίου 1836 περὶ ἑλληνικῶν σχολείων καί γυμνασίων διατάγματος [...].

Πρὸς τόν εἰρημένον διπλοῦν σκοπὸν τό αὐτό θ. διάταγμα περιέλαβε μὲν μεταξὺ τῶν μαθημάτων ἑλληνικοῦ σχολείου τήν γαλλικὴν γλῶσσαν καί τὰς ἀρχὰς τῆς φυσικῆς ἱστορίας καί τῆς πειραματικῆς φυσικῆς, περιώρισε δὲ τήν διδασκαλίαν τῆς λατινικῆς εἰς ἓν μόνον ἔτος, καί ἀφ' ἐτέρου διέταξεν ἵνα, ὅπου ὑφίστανται γυμνάσια, τὰ ἑλληνικά σχολεῖα ὡς πάντοτε μετ' αὐτῶν συνηνωμένα.

Καί ταῦτα μὲν ἦσαν καί διετάχθησαν πρό τριάκοντα πέντε ἐτῶν· τί δὲ ἐγένετο ἔκτοτε; Νεωτέρα πείρα καί ἐνδελεχεῖς μελέται μετέβαλον οὐσιωδῶς καί ἐν Γερμανίᾳ καί ἀλλαχοῦ κατὰ τε θεωρίαν καί κατὰ πράξιν τὰς περί ἐκπαιδεύσεως καθόλου ἰδέας. Ἐπεκταθείσης κατὰ μικρόν τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, πρὸς δὲ δοθείσης αὐτῇ ἐπὶ μᾶλλον καί μᾶλλον πραγματικωτέρας ροπῆς, ἀπεδείχθησαν τὰ λατινικά σχολεῖα, καί μάλιστα τὰ μόνον μίαν ἢ δύο τάξεις ἔχοντα, ὥς πάντῃ περιττὰ καί ἄσκοπα, καί οὕτως ἐξέλιπον μὲν ὡς ἐν Σαξονίᾳ, ἡλαττώθησαν δὲ ἀλλαχοῦ, ὥς ἐν Ὁλλανδίᾳ, συγχωνευθέντα εἰς τὰ τελειότερα δημοτικά σχολεῖα, τὰ δὴ λεγόμενα σχολεῖα τῶν πολιτῶν (Bürgerschulen) καί εἰς τὰ πραγματικά ἢ προτεχνολογικά (Realschulen). Ἐν Ἑλλάδι τὰ ἑλληνικά σχολεῖα θεβαλὼς δὲν ἐπέτυχον τοῦ διπλοῦ αὐτῶν σκοποῦ. Πολλαπλα-

σιασθέντα δέ, ως ἐκ τῆς ἀνάγκης ἦν καθίστα ἐπαισθητὴν ἡ ἀτέλεια τῶν δημοτικῶν σχολείων, δυστυχῶς πλειοτέρας θλάβης ἢ ὠφελείας ἐγένοντο πρόξενα. Καθὼς παντοῦ, ὅπου ἐν τῷ αὐτῷ καθιδρύματι δύο ἀντιστρατευόμενοι σκοποὶ ἐπιδιώκονται, συμβαίνει ὁ εἷς νὰ καταστρέφῃ τὸν ἕτερον, ἡ ἐν τοῖς ἐλληνικοῖς σχολείοις διδασκαλία λεληθότως ἀπεμακρύνθη ἐκ πρώτης ἀφετηρίας τοῦ ἐνός σκοποῦ, ἥτοι τοῦ τῆς πραγματικῆς καὶ αὐτοτελοῦς μαθήσεως, καὶ ἐνεκολπώθη τὸν ἕτερον, ἡγουν τὴν καθαρὰν γραμματιστικὴν, ὡς εὐχερεστέραν καὶ τέως συνήθη τοῖς διδασκάλοις, καὶ οὕτω τὰ ἐλληνικὰ σχολεῖα κατέστησαν ἀπλῶς κατώτεροι τάξεις γυμνασίου. Οἱ τῶν δημοτικῶν σχολείων παῖδες, μόλις τὸ ἀναγνώσκουν μανθάνοντες, ζητοῦσι σήμερον ἐν τοῖς ἐλληνικοῖς σχολείοις τὴν ἐκπαίδευσιν, ἣν δὲν δύνανται νὰ λάβωσιν ἐν τοῖς δημοτικοῖς· δίδεται δὲ αὐτοῖς οὐχὶ ἡ ἐκπαίδευσις ἡ ἀρμόζουσα τοῖς πολλοῖς, ἀλλ' ἡ παρασκευάζουσα τοὺς ὀλίγους πρὸς τὰς γυμνασιακὰς μελέτας, οὐχὶ ἡ πρώτη ὑγιὲς πνευματικὴ τροφή, ἡ ὀφειλομένη εἰς πάντα παῖδα, οὐχὶ αἱ πρακτικαὶ ἐκεῖναι γνώσεις, αἱ ἀναγκαῖαι εἰς πάντα μέλλοντα πολίτην, ἀλλὰ ξηροὶ γραμματικοὶ τύποι, λέξεις καὶ φράσεις ἀκατάληπτοι ἢ ἄχρηστοι, συρφετός ὅλος σχολαστικῶν λόγων καὶ ἰδεῶν. Οἱ δὲ διανύσαντες τὰ ἐν ταῖς τάξεσιν ἐλληνικοῦ σχολείου ἢ καὶ σχολαρχείου, ὃ ἐστὶ τελείου ἐλληνικοῦ σχολείου, διδασκόμενα, ἐάν εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον εἰσέλθωσιν, ὡς τοῦτο συμβαίνει τοῖς πλείστοις, δὲν φέρουσι μεθ' ἑαυτῶν αὐτοτελὴ τινὰ βαθμὸν χρησίμου ἐπιστημονικῆς μαθήσεως, καθὰ ἤλπισεν ὁ νομοθέτης τοῦ 1836, ἀλλ' ἀτελὴ μόνον παρασκευὴν πρὸς περαιτέρω γυμνασιακὴν ἐκπαίδευσιν. Καὶ ὅσοι ὁμως ἀπὸ τῶν ἐλληνικῶν σχολείων μεταβῶσιν εἰς τὰ γυμνάσια, εἰσὶν ἄραγε τουλάχιστον καταλλήλως πρὸς ταῦτα παρασκευασμένοι ἀναλόγως τῷ χρόνῳ, ὃν διήλθον ἐν ἐκείνοις; [...] (σσ. 33-39).

Ὁ χωρισμός αὐτός σέ ἀνώτερη καὶ κατώτερη Μέση Ἐκπαίδευσιν ἀπέτυχε. Εὐνοϊκώτερες εἶναι οἱ περιπτώσεις, πού Ἑλληνικὰ σχολεῖα καὶ Γυμνάσια συλλειτουργοῦν: γίνεται οἰκονομία σέ προσωπικὸ κλπ., ὑπάρχει ἄμιλλα, πλουσιώτερη πείρα καὶ ταχύτερη πρόοδος. Πάντως ὁ χρόνος τῶν γυμνασιακῶν σπουδῶν περιορίζεται ἀπὸ τὰ Ἑλληνικὰ σχολεῖα, τὰ ὅποια, ἔτσι ὅπως λειτουργοῦν, αὐξάνουν τὴν ἡμιμάθεια. Ἐκφράζεται τέλος ἡ εὐχὴ γρήγορα ἡ Ἐκπαίδευσιν νὰ ἀπαρτισθῇ ἀπὸ τέλεια Δημοτικὰ σχολεῖα καὶ ἀπὸ λίγα, καλὰ συγκροτημένα Γυμνάσια.

Μέχρις ὅτου καταργηθοῦν ὅσα Ἑλληνικὰ σχολεῖα ἔχουν μία ἢ δύο τάξεις, νὰ χαράξουν πρακτικώτερη κατεύθυνση. Ἀλλὰ καὶ ἡ πρότασις αὕτη, ὅπως πολλές ἄλλες, προσκρούει στὴν ἔλλειψη καταλλήλων δασκάλων.

4. Μία «παιδαγωγικὴ πραγματεία».

Χειρόγραφο 5ο. Τό πέμπτο χειρόγραφο χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἐπιτροπὴ ὡς παιδαγωγικὴ πραγματεία μᾶλλον, παρά ὡς περιγραφὴ τῶν ἐλλείψεων τῆς ἐκπαίδευσως. Περιέχει εἰσαγωγή καὶ δύο μέρη· τὸ

πρώτο είναι γενικό μέ τέσσερα κεφάλαια: -α' Μόρφωσις τοῦ νοητικοῦ. -β' Μόρφωσις τοῦ φανταστικοῦ. -γ' Μόρφωσις τοῦ θυμικοῦ μετὰ ὑποδιαίρεσως περί πονῶν. -δ' Οἷός τις ὁ διδάσκαλος... Τό δεύτερο μέρος περιλαμβάνει ἑπτὰ κεφάλαια: -α' Θρησκευτική διδασκαλία. -β' Διδασκαλία τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης καθόλου. -γ' Διδασκαλία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης κατά μέρος. -δ' Γεωγραφία καί Ἱστορία. -ε' Μαθηματικά. -στ' Περί συνθέσεων. -ζ' Περί δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως.

«ἡ μὲν προδιοίκησις καί τό πρῶτον μέρος ἀποτελοῦσι παιδαγωγίαν ψυχολογικήν, τό δέ δεύτερον μέρος διδακτικήν μεθοδολογίαν, μόνον δέ παρέργως καί σποράδην παρενείρονται μεταξύ τῶν πολλῶν γενικῶν, ἀφηρημένων καί δογματικῶν καί τινα εἰδικώτερον περί τῶν ἐλλείψεων τῆς παρ' ἡμῖν παιδείας. Ὡς παιδαγωγικόν ἔργον τό σύγγραμμα, καίτοι μὴ ἄμοιρον σπουδαίων ἐλαττωμάτων, εἶναι πολλοῦ λόγου καί ἐπαίνου ἄξιον. Ὁ συγγραφεύς, ὅστις ἔσχε τήν πρόνοιαν νά καταστήσῃ ἡμῖν γνωστόν ἐν τέλει τοῦ πονήματος αὐτοῦ, ὅτι κέκτηται πικράν, ὡς τήν ὀνομάζει, πείραν εἰκοσιπενταετούς διδασκαλίας, ἀναμφιβόλως ἀνήκει εἰς τούς δυστυχῶς παρ' ἡμῖν ὀλιγίστους, οἵτινες ἤξιωσαν ἰδιαιτέρας μελέτης τήν παιδαγωγικήν ἐπιστήμην...» (σσ. 46-47).

Στό πρώτο μέρος, ἀφοῦ ὀρίσει ὡς σκοπό τῆς ἀγωγῆς τή δυνατό τῶ ἀνθρώπου τελειοποίησι «καθ' ἣν ἐπλάσθῃ εἰκόνα καί ὁμοίωσιν Θεοῦ», τήν ἀνάπτυξη καί ἀποκατάστασι «εἰς ἐλευθέραν ὄντως καί κατ' εἰκόνα Θεοῦ προσωπικότητα», τονίζει ὡς ἀνώτατο «κανόνα παιδαγωγίας» τήν ἀγάπη.

Οἱ θεολογικές του προϋποθέσεις φανερώνονται καί στίς ὑπόλοιπες παρατηρήσεις.

Τό δεύτερο μέρος προσεγγίζει περισσότερο τό θέμα τοῦ διαγωνισμού. Ὁ συγγραφεύς σημειώνει τήν παραμέληση στά Ἑλληνικά σχολεῖα καί στά Γυμνάσια γραπτῶν ἀσκήσεων καί θεματογραφίας, πρᾶγμα πού ἀποδίδει στήν ἀμάθεια τῶν διδασκόντων. Προτείνει ἀναλυτικό σχέδιο διδασκαλίας τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς κατά στάδια καί τονίζει ὅτι σκοπός πρέπει νά θεωρεῖται ἡ διδασκαλία τοῦ κειμένου καί ὄχι τῆς Γραμματικῆς, ἡ ὁποία εἶναι μέσο γιά τήν κατανόηση τῶν συγγραφέων.

Ἡ ἐπιτροπή, μέ τή δικαιολογία οἰκονομίας χρόνου καί τόπου(!) παραλείπει τά περί διδασκαλίας τῆς Ἱστορίας, τῆς Γεωγραφίας, τῶν Μαθηματικῶν καί τῶν ἐκθέσεων. Παρουσιάζει ἐντούτοις τίς ἀπόψεις τοῦ συγγραφέως γιά τή θρησκευτική διδασκαλία.

Εὐτυχῶς τό χειρόγραφο αὐτό εἶδε τό φῶς τῆς δημοσιότητος καί μᾶς εἶναι πλέον γνωστός ὁ συντάκτης του. Πρόκειται γιά τόν Κ. Σ. Ξανθόπουλο, Γυμνασιάρχῃ τότε τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς Σμύρνης, γνωστό καί ἀπό ἄλλες δημοσιεύσεις, συνεκδότῃ τοῦ περιοδικοῦ *Φιλίστωρ*, μαζί μέ τούς Σ. Κουμανούδη, Δ. Ἰ. Μαυροφρύδη κ.ἄ.

Τό 1873 τυπώνει τό βιβλίον του *Πρώτη καί Μέση Ἐκπαίδευσις καί Περί ἀνατροφῆς τῶν κορασίων*, μέ τή συνδρομή τοῦ ΣΔΕΓ. Ὅπως

ἀναφέρει στὸν πρόλογο, πρόκειται ἀκριβῶς γιὰ τὸ 5ο χειρόγραφο τοῦ διαγωνισμού μας, στὸ ὁποῖο ἐπισυνάπτεי τρεῖς ὁμίλιες γιὰ τὴ γυναικεία ἐκπαίδευση.

Ὁ Ξανθόπουλος παρατηρεῖ ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς διδασκαλίας τῶν θρησκευτικῶν, ποῦ εἶναι ἡ στήριξη τῶν νέων στὴν πίστη, ἡ ἀνάπτυξη τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος καὶ ἡ πνευματικὴ ἀναγέννηση, παραμελεῖται.

«Κεῖται μὲν καὶ τὸ ἱερὸν μάθημα ἐν τῇ σειρᾷ τῶν λοιπῶν, καὶ ποὺ πρῶτον κατὰ τύπον ἀβροφροσύνην τινί, διότι καὶ αἱ γνώσεις αὐταὶ τῶν ἱερῶν ἐκρίθησαν τῆς ἐγκυκλίου παιδείας ἀναπόσπαστον μέρος, καὶ διότι ἐκπροσωποῦσι τὴν θρησκείαν, πρῶτην παρὰ πᾶσιν ἔχουσας τάξιν. Ἄλλ' ὅτι τὸ ἱερὸν μάθημα σκοπὸν ἔχει τὸν φωτισμὸν τῆς πίστεως καὶ τὴν κραταιώσιν τῆς εὐσεβείας, ὅτι τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας τὸ τέλος εἶναι οὐχὶ τὸ ποσὸν τῶν θρησκευτικῶν γνώσεων, ἀλλὰ μάλλον τῆς θρησκευτικότητος τοῦ μαθητοῦ ἢ ἀνύψωσις [...] Ταῦτα πάντα τόγε νῦν ἡ ἀγνοοῦνται ἢ παραμελοῦνται» (σ.58-59).

Ὡς σημαντικώτερη αἰτία τῆς ψυχρότητος τῶν σχέσεων τοῦ σχολείου πρὸς τὴν ἐκκλησία, ποῦ «θλιβερώς ὁσημέραι ἐντείνεται καὶ διάστασιν ἀπειλεῖ» βλεπεῖ ὁ συγγραφεὺς τὴν παραμέληση τοῦ κλήρου. Εἶναι λοιπὸν ἀνάγκη νὰ «ρυθμισθῶσι διὰ τῆς ἐκκλησίας, ν' ἀνυψωθῇ ὁ κληρὸς... ἵνα κραταιωθῇ αὐθις παρ' ἡμῖν ἡ πίστις... σωθῇ δὲ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ τὸ σχολεῖον» (σ. 59-60).

Ὁ τύπος θρησκευτικῆς διδασκαλίας, ποῦ ἐπεκράτησε, δὲν χαρακτηρίζεται οὔτε ἀπὸ θερμὴ πίστη οὔτε ἀπὸ γλωσσικὴ ἀρχαιομάθεια, ὅπως ἄλλοτε. «Πολλαπλὰ μὲν ἴσως νῦν καὶ σοφώτερα διδάσκονται, ἀλλ' ἄνευ ἀρμονίας καὶ παιδαγωγίας». Ἐπιδιώκεται ὑπὲρ τὸ δέον ἡ διανοητικὴ ἀνάπτυξη.

Ὁ συγγραφέας προτείνει: Ὁ διδάσκαλος τῶν ἱερῶν γραμμάτων νὰ ἔχη ζωντανὴ πίστη, νὰ εἶναι μέλος τοῦ συλλόγου τῶν διδασκόντων, καὶ μάλιστα εἰ δυνατόν γυμνασιάρχης ἢ διδάσκαλος τῶν ἐλληνικῶν. Ἡ διδασκαλία νὰ μὴν εἶναι σχοινοτενής, οὔτε ἐπιστημονικὴ καὶ πολυμαθής, ἀλλὰ οὔτε καὶ δογματικὴ («διότι τὸ τοιοῦτον εἶναι θεωρία ἀφηρημένη καὶ ὑψηλὴ, οὐδ' οἰκοδομεῖ ὅπερ ἐπιδίδκει...» σ.61). «Μὴ ἔστω συζητητικὴ, μηδ' ἀποδεικτικὴ, μηδὲ πολεμικὴ ἢ ἐξήγησις τῶν ἄρθρων τῆς πίστεως...» (σσ. 61-62).

Ἡ ἐπιτροπὴ παρατηρεῖ ὅτι κατὰ τὴν διδασκαλία δὲν πρέπει νὰ χωρίζεται «τὸ ἱστορικὸν μέρος τῆς Ἀποκαλύψεως ἀπὸ τῆς ἠθικῆς τοῦ Εὐαγγελίου». Ὅτι ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ διδασκαλία πρέπει νὰ ἀπορρέῃ ἀπὸ τὴν ὅλη διδασκαλία τοῦ σχολείου. Ὅτι τὸ μάθημα εἶναι ἀδύνατον νὰ καρποφορήσῃ στὸ Γυμνάσιο, ἂν δὲν προηγηθῇ στὸ σπίτι καὶ στὸ Δημοτικὸ σχολεῖο ἀνάπτυξη τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος.

Ἄς συμπληρώσουμε τώρα ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ Κ. Ξανθοπούλου, *Πρώτη καὶ Μέση Ἐκπαίδευσις*, τίς βασικὲς κρίσεις καὶ προτάσεις του

γιά τή διδασκαλία τών μαθημάτων τῆς Γεωγραφίας καί τῆς Ἱστορίας, τών Μαθηματικῶν καί τών Ἐκθέσεων.

Ἡ διδασκαλία τόσο τῆς Γεωγραφίας, ὅσο καί τῆς Ἱστορίας εἶναι ἀτελέστατη. Τά μαθήματα ἔχουν εἰσαχθῇ σχετικῶς πρόσφατα στό πρόγραμμα, ἀφοῦ ἀπό τήν Ἀρχαιότητα ἕως τήν Τουρκοκρατία ἐπικρατοῦσαν ἡ Γραμματική, τά Μαθηματικά καί ἡ Φιλοσοφία. Ἐτσι δέν ἔχουν ἀναδειχθῇ ἱκανοί δάσκαλοι γιά τήν Ἱστορία καί τή Γεωγραφία.

Ὁ συγγραφέας προτείνει ἡ Γεωγραφία νά διδάσκεται ἐποπτικά, μέ χρήση ὁδρογείου σφαίρας καί χάρτου· νά ἐφαρμόζεται ἡ ἀρχή τῆς ὁλότητος, καί ἡ περιγραφή νά ἐμπλέκεται μέ τά στατιστικά δεδομένα καί τίς πολιτικές καί ἱστορικές σχέσεις τών λαῶν.

Ἀθλία ἡ κατάσταση τοῦ ἐποπτικοῦ ὕλικου στά σχολεῖα. Προτείνει ν' ἀναλάβῃ ἐκδοτική ἐταιρεία τήν ἐκτύπωση καί προσαρμογή στά ἑλληνικά τών καλυτέρων εὐρωπαϊκῶν χαρτῶν.

Καλή ἀσκηση τών μαθητῶν εἶναι νά σχεδιάζουν οἱ ἴδιοι χάρτες μέ τίς ὁδηγίες τοῦ καθηγητοῦ.

Ὅσο γιά τήν Ἱστορία, ἡ διδασκαλία της πρέπει νά εἶναι πολύπλευρη, ὥστε νά συντελῇ στή συνολική πνευματική ἀνάπτυξη τοῦ μαθητῆ: νά μὴν ἀπευθύνεται μόνο στή φαντασία, οὔτε νά περιορίζεται σέ ἠθικές καί συναισθηματικές ἀξιολογήσεις προσώπων καί γεγονότων, οὔτε μόνο σέ κριτική ἀναζήτηση αἰτίων καί ἀποτελεσμάτων, ἀλλά ὅλα αὐτά ἐναλλάξ, κατὰ τὸ μέτρο τῆς ἀντιλήψεως τών μαθητῶν. Ἐπειδὴ εἶναι ἀδύνατον νά διδαχθῇ ἡ παγκόσμιος Ἱστορία στή Μ. Ἐκπαίδευση, προτείνεται νά διδάσκεται στό Γυμνάσιο ἡ ἀρχαία ἑλληνική Ἱστορία (μέ εἰσαγωγή γιά τοὺς ἀσιατικούς λαούς), ἡ Ρωμαϊκή καί ἡ Βυζαντινὴ (μέ περίληψη τῆς Ἱστορίας τών δυτικῶν λαῶν καί τών Ἀράβων). Οἱ χρησιμοποιούμενες μεταφράσεις ξένων ἐγχειριδίων εἶναι, συνεπῶς, ἀκατάλληλες γιά τήν ἑλληνική ἐκπαίδευση.

Ὁ διδάσκων νά ἀφηγεῖται προφορικά, χρησιμοποιώντας βραχεῖες σημειώσεις. Νά προσπαθῇ νά κινή τὸ ἐνδιαφέρον τών μαθητῶν καί νά τοὺς ὑποδεικνύῃ «τὴν ἐσωτερικὴν ἀλληλουχίαν τών γεγονότων καί τὸν ἐπικρατοῦντα ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἠθικὸν νόμον... π.χ. ὅτι αἱ Ἀθηναὶ καὶ ἡ Ρώμη ἐφ' ὅσον ἀπεμακρύνοντο τῶν ἠθικῶν βάσεων τῆς ἀρχικῆς των πολιτείας, ἐπὶ τοσοῦτον ἔβαινον ἐν ταχεῖ θήματι εἰς τὴν κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν των ἀποσύνθεσιν...»

Τέλος ἡ γεωγραφικὴ περιγραφή νά μὴν προηγεῖται «ὡς εἴθισται», ἀλλὰ νά συμπλέκεται μέ τὴν ἀφήγηση, ὅσο εἶναι ἀναγκαῖα γιά τὴ διασάφηση τών γεγονότων.

Τά Μαθηματικά, μάθημα «ἐξόχως μορφωτικόν τοῦ νοός», εἶναι κατὰλληλα γιά ὅλους. Ὁ διδάσκων δέν πρέπει νά ἀσχολεῖται μόνο μέ τοὺς «εὐφυεστάτους». Πρέπει ἐξ ἄλλου νά ἐναλλάσῃ τὴν ἀποδεικτικὴν μέ τὴν εὐρετικὴν μέθοδο, γιά νά κινή τὴν αὐτενέργεια τών μαθητῶν.

Ὡς πρὸς τίς ἐκθέσεις, ὑπογραμμίζεται ὅτι παρέχουν τὴν εὐκαιρίαν

γιά τή μοναδική, κατά τήν ἐποχή ἐκείνη, διδασκαλία τῆς ὁμιλουμένης. Ὁ συγγραφέας βλέπει ὅτι «*συνθέσεις*» μποροῦν νά χρησιμεύσουν καί ὡς γυμνάσματα γιά τήν κατανόηση ὀρισμένων κειμένων. Τά θέματα τῶν ἐκθέσεων νά σχετίζονται μέ τόν καθημερινό βίο, καί μέ τό σχολεῖο (νά λαμβάνωνται ἀπό τοὺς κλασικούς συγγραφεῖς, ἀπό τὰ δημοτικά τραγούδια, ἀπό τίς βιογραφίες τῶν ἡρώων τῆς Ἐπαναστάσεως). Μποροῦν νά διακριθοῦν διάφοροι βαθμοὶ συνθέσεων ἢ ἀσκήσεων. Εἰδικώτερα γιά τό Ἑλληνικό σχολεῖο: α) ἀσκήσεις μνήμης (ἀποσπασμάτων ἐκλεκτῶν συγγραφῶν) καί ἀντιγραφές (ποῦ συντελοῦν πολύ στήν ἀσκησιολογία τῆς ὀρθογραφίας)· β) περιλήψεις προφορικές ἢ γραπτές, καί, τό ἀντίθετο, ἀναπτύξεις κειμένων, καθὼς καί μεταφράσεις· γ) τέλος, χαρακτηρισμοί.

5. «Ἐξαγόμενα τοῦ διαγωνισμοῦ».

Τό μέρος αὐτό τῆς Ἐκθέσεως τῆς «Ἀγωνοδίκου Ἐπιτροπείας», ποῦ εἶχε ἀναλάβει τήν κρίση τοῦ διαγωνισμοῦ, ἐθεωρήθη ὅτι ἐκφράζει μᾶλλον προσωπικές ἀπόψεις τοῦ Εἰσηγητοῦ Δημητρίου Στεφ. Μαυροκορδάτου. Φυσικά μαζί μέ τήν ὅλη ἐκθεση τό προσυπογράφουν τὰ μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς πλὴν τοῦ Λεάνδρου Δοσίου, ποῦ ἀπουσίαζε στό ἐξωτερικό καί τοῦ Δ. Χ. Σεμιτέλου, ποῦ αὐτός κυρίως ἐξέφρασε ἐπιφυλάξεις γιά τήν εἰσήγηση Μαυροκορδάτου. Μέ ἀπόφαση τοῦ ΣΔΕΓ δημοσιεύεται ἡ σχετική ἐπιστολή Σεμιτέλου μαζί μέ τήν Ἐκθεση τῆς Ἐπιτροπῆς. Στήν ἐπιστολή αὐτή ὁ Καθηγητής Σεμιτέλος λέει ὅτι συμφωνεῖ μέ ὅσα περιλαμβάνει ἡ Ἐκθεση ὡς πρός τὰ χειρόγραφα καί ὅτι ἂν αὐτή περιοριζόταν στήν κρίση τῶν χειρογράφων δέν θά εἶχε δυσκολία νά τήν ὑπογράψῃ. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ Εἰσηγητής ἔκρινε καλὸ νά ἐκθέσῃ τίς σκέψεις του ὡς γνώμη τῆς Ἐπιτροπῆς, δέν μπορεῖ νά ὑπογράψῃ τό β' τοῦτο μέρος, «οὐχὶ ὡς ἀποδοκιμάζων τὰς σκέψεις ταύτας... ἀλλ' ὡς ἐναντιούμενος κατ' ἀρχὴν εἰς τό νά ἐκθέσῃ ἡ ἐπιτροπὴ ἰδίᾳ καί διὰ μακρῶν τὰς ἰδίας αὐτῆς σκέψεις περὶ τοῦ ζητήματος τούτου. Τό σπουδαῖον τοῦτο ζήτημα δέν ἐλύθη τανὺν ἐπαρκῶς καί πιθανόν εἶναι... νά προταθῇ καὶ αὖθις...» Ἔτσι οἱ μέλλοντες νά μετᾶσχουν σέ τυχόν νέο διαγωνισμό, θά φροντίσουν νά συμμορφωθοῦν πρός τὴ γνώμη τῆς ἐπιτροπῆς καί, παρά τὴν πεποίθησίν τους, νά ἐπινοήσουν «*φάρμακόν τι τῆς παρ' ἡμῖν μέσης καὶ κατωτέρας ἐκπαιδεύσεως, ἥτις κατὰ κοινὴν πεποίθησιν νοσεῖ*».

Αὐτὰ ἔγραφε τὸν Μάιο τοῦ 1872 ὁ Σεμιτέλος, λίγες μέρες μετὰ τὴν ὑπογραφή τῆς Ἐκθέσεως ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς. Τὸν Φεβρουάριο εἶχε ἤδη κυκλοφορήσει (σέ δεύτερη ἐκδοση) τὸ Ὑπομνημάτιον περὶ Ἐκπαιδεύσεως τοῦ Λαοῦ τοῦ Δ. Μαυροκορδάτου, γιὰ νά διανεμηθῇ «*εἰς τὰ διάφορα ἐκλογικὰ κέντρα ἐν ταῖς παραμοναῖς... τῶν*

νέων βουλευτικών εκλογών». Το κείμενο αυτό πού είχε πρωτοδημοσιευθῇ στήν Κλειώ τῆς Τεργέστης τόν Μάιο τοῦ 1871, εἶναι ἓνα ἐνδιαφέρον δοκίμιο Συγκριτικῆς Παιδαγωγικῆς τῆς ἐποχῆς. Στό πρῶτο μέρος τοῦ ὁ συντάκτης προβαίνει σέ συσχετίσεις τοῦ Γαλλικοῦ καί τοῦ Γερμανικοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος, τά ὁποῖα ἐγνώρισε αὐτοπροσώπως. Ἐν συνεχείᾳ μεταβαίνει στό ἡμέτερα μιλώντας κυρίως γιά τή στοιχειώδη ἐκπαίδευση, μέ συγκεκριμένες προτάσεις βελτιώσεως καί ἀντιμετώπισεως τῶν προβλημάτων τῆς, γιά βιβλιοθηκές τοῦ λαοῦ, γιά τή μόρφωση καί ἐκπαίδευση διδασκάλων κ.τ.τ.

Γνωρίζοντας αὐτές τίς λεπτομέρειες μπορούμε νά δοῦμε τώρα περὶληπτικά τά πορίσματα, στό ὁποῖα καταλήγει ἡ *Ἐκθεσις τῆς Ἀγωνοδίκου Ἐπιτροπείας*:

Οὐδείς θραβεύεται, παρά τίς ἀξιόλογες πλευρές πού ὑπάρχουν στίς ἀπαντήσεις. Δύσκολο τό θέμα. Βιβλίον θραβευόμενον ὑπὸ τοῦ Συλλόγου θά ἐθεωρεῖτο ὅτι ἔδινε λύσεις σέ ὅλα τά προβλήματα τῆς ἐκπαιδεύσεως καί θά ἐπηρέαζε τοὺς ἐντός καί τοὺς ἐκτός ὁμογενεῖς. Κανένα χειρόγραφο ὅμως δέν βρέθηκε ἄξιο γιά τέτοια τιμή, χωρίς αὐτό νά σημαίνει ὅτι ὁ διαγωνισμός ἔμεινε ἄγονος. Ἐπὶ μέρους σημειώθηκαν πολλές ἀξιόλογες παρατηρήσεις, πού μέ κάποια συμπλήρωση θά ἦταν δημοσιεύσιμες.

Ὡς πρὸς τῇ γενική κατάστασι τῆς παιδείας παρατηρεῖται ὅτι σέ σχετικὰ βραχὺ χρονικὸ διάστημα ἐλεύθερου βίου, τό ἔθνος προόδευσε ὑλικά καί διανοητικά, ἐνῶ ὀπισθοδρόμησε ἀπὸ θρησκευτικῆς καί ἠθικῆς σκοπιᾶς. «Καὶ ἡ πατρίς ἡμῶν νοσεῖ τὴν ὀλεθρίαν νόσον τὴν ἐνδημοῦσαν σήμερον εἰς μέγα τῆς Εὐρώπης μέρος, τὴν ἑλλειψιν θρησκευτικῶν καί ἠθικῶν πεποιθήσεων καί ἐπομένως τὴν ἀποκλειστικὴν λατρείαν τῆς ὕλης» (σ. 71).

Μετά τὴν διάγνωσιν τῆς νόσου εὐκολὰ βρίσκονται τά θεραπευτικὰ μέσα καί οἱ παράγοντες τῆς θεραπείας. Αὐτοὶ εἶναι:

α) ἡ οἰκογένεια, μέ τὴν ἀγωγήν πού προσφέρει
β) ἡ ἐκκλησία, «*διδάσκουσα δι' εὐπαιδευτοῦ κλήρου τὰ θεῖα αὐτῆς δόγματα*»

γ) ἡ πολιτεία, «*ιδίως διὰ τῶν σχολείων*».

Δύο εἶναι τὰ κύρια ἐλαττώματα τοῦ σχολείου:

1ο. Δέν εἶναι παιδαγωγικόν: ἀναπτύσσει τό νοητικόν, ἀλλὰ ὄχι καί τό θυμικόν· τό νοῦ, ἀλλὰ ὄχι τὴν καρδίαν.

2ο. Ἡ διδασκαλία δέν εἶναι πάντοτε ἀνάλογη μέ τό σκοπόν: λ.χ.

— τὰ δημοτικά σχολεῖα «*εἰσὶν ἢ οὐδέν ἢ μόνον γραμματικά*»·

— τὰ γυμνάσια δέν παρέχουν «*πλήρη*» τὴ μέση ἐκπαίδευση·

— τὰ σχολεῖα τῶν κοριτσιῶν «*μᾶλλον ἀρρένων παιδευτήρια*».

Ὁ λόγος ἐκτείνεται προκειμένου γιά τὴ στοιχειώδη ἐκπαίδευση: Νά πολλαπλασιασθοῦν τὰ καλὰ δημοτικά σχολεῖα. Νά μὴν περιορίζονται

στή διδασκαλία ἀναγνώσεως - γραφῆς - ἀριθμητικῆς, ἀλλὰ νά περιλάβουν εὐρύτερο κύκλο μαθημάτων καί στίς πόλεις νά φθάσουν τό ἐπίπεδο τοῦ τέλειου ἑλληνικοῦ σχολείου, μέ πρακτικώτερη ὅμως κατεύθυνση, κλπ.

«Τά ἐκπαιδευτήρια τῶν κορασίων πρέπει ἢ ὅλως νά ἐκλείψωσιν ἢ νά παύσωσιν νά ἦνε θηλέων στρατώνες ἢ φιλολόγων παλαίστραι, νά γίνωσι δέ ἀληθοῦς μέν καί χρησίμου μαθήσεως φυτώρια, ἀπλοῦ δέ οἰκογενειακοῦ βίου καί μητρικῆς διδασκαλίας ἐνδαιτιήματα»⁴.

Νά ἰδρυθoὺν νηπιαγωγεῖα, ὅπου εἶναι δυνατόν. Νά ἰδρυθῇ Διδασκαλεῖο γιά τήν ἐκπαίδευση καταλλήλων δασκάλων, καί νά βελτιωθοῦν οἱ συνθηκὲς ἐργασίας καί οἱ ἀποδοχές. Νά ἰδρυθοῦν σχολεῖα γιά τήν ἐκπαίδευση τῶν ἐνηλίκων καί δημοτικές βιβλιοθήκες. Νά βελτιωθῇ ἡ διαδικασία ἐγκρίσεως διδακτικῶν βιβλίων κλπ., κλπ.

«Καί ταῦτα μέν περί τῆς κατωτέρας παιδείας. Περί δέ τῆς μέσης ὀλίγα, τά ἀκόλουθα.

Ἡ παρούσα κατάστασις τῶν δημοτικῶν ἡμῶν σχολείων ἀφίνει, Κύριοι, τό ἔθνος ἄνευ ἀγωγῆς· τά ἑλληνικά σχολεῖα καί τὰ γυμνάσια ἡμῶν, ὡς νῦν ἔχουσιν, ὠθοῦσιν αὐτό εἰς τήν ἡμιμάθειαν, καθιστῶντα ἄγονον τόν ζῆλον καί αὐτῶν τῶν ἐν αὐτοῖς δυναμένων καί βουλομένων τά βέλτιστα· τό δέ πανεπιστήμιον, ζητοῦν νά οἰκοδομήσῃ ἐπὶ τῆς ἄμμου ἢ ἐπὶ τῆς ἱλύος καί εὐχερῶς διασκορπίζον ἄφθονα τά διπλώματα αὐτοῦ, ἀναθιβάξει εἰς τās ἀνυπερβλήτως κοινωνικάς βαθμίδας ὡς ἐπὶ τό πολύ ἀπαιδαγωγόν καί ἡμιμαθὲς πλῆθος. Γνωστόν δέ εἶνε καί ὁμολογούμενον, ὅτι δεινότερα καί μᾶλλον δυσίατά εἰσι τα ἐκ τῆς ἡμιμαθείας ἢ τὰ ἐκ τῆς ἀμαθείας κακά. Ἡ ἑλληνικὴ νεότης φύσει πρὸς τήν παιδείαν ὀργῶσα καί δικαίως μὴ δυναμένη ν' ἄρκεσθῇ εἰς τās τάξεις τῶν ἑλληνικῶν σχολείων καί γυμνασίων. Καί οἱ πολλοὶ μέν μετὰ τινων ἐτῶν φοίτησιν, ἀπὸ ἀκηδεῖας νυστάξαντες ἢ πενίᾳ τρυχόμενοι, ἐγκαταλείπουσιν αὐτὰ καί εἰς τόν πρακτικόν βίον τρέπονται, μόνα ἐφόδια λαθόντες ἀτελεῖ τινα καί ἀχρηστὰ αὐτοῖς ἐν τῷ μέλλοντι διδάγματα· ἄλλοι δέ διὰ χάριτος ἢ πολλὰκις καί δι' ἀπειλῆς ἀπὸ τάξεως εἰς τάξιν προαγόμενοι, γοργῶ θήματι φθάνουσιν εἰς τὰ πανεπιστημιακά ἐδῶλια, ἀνίκανοι νά φέρωσι τό βαρὺ τῆς ἐπιστήμης φορτίον. «Ἡ γυμνασιακὴ ἐκπαίδευσις, ἔγραφε πρὸ τινων ἐτῶν γάλλος δημοκρατικός, ὁ Aimé Martin, παρεχόμενη ἀδιακρίτως εἰς πάντας, θαίνει ὅλως ἐναντίον τοῦ σκοποῦ, ὃν αὕτη προτίθησιν. Ἀποτελέσματα αὐτῆς εἶναι νά πληροῖ οἰήματος καί δοξοσοφίας τοὺς ἀβελτέρους· αὕτη ἀποσπᾷ τό τέκνον ἀπὸ τοῦ ὠφελίμου πατρικοῦ ἔργου, ἵνα καταστήσῃ αὐτό μέτριον δημοσιογράφον, φωνακικόν σπουδάρην. Ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς ἀρχαίας εὐγενείας τοῦ γένους, ἥτις εἶχε τουλάχιστον τό μεγαλεῖον τῆς, θεμελιοῖ τήν χειρίστην τῶν ἀριστοκρατιῶν, τήν στενωτάτην καί μικροπρεπεστάτην, τήν δημοτικὴν ἀριστο-

4. Ὅχι πολὺ διαφορετικὲς ἀρχές, μέσα ὅμως στὰ πλαίσια τοῦ δημοτικισμοῦ, θά ξαναθέσῃ ἀργότερα, στὰ 1908, ὁ Δελμούζος ὀργανώνοντας τό Ἀνώτερο Δημοτικὸ Παρθενγωγεῖο Βόλου.

κρατίαν». Ὅσον ἐν τούτοις ἀφ' ἐνός ἀξιολύπητον εἶνε τό ἔθνος, παρ' ᾧ οἱ πολλοί εἰσιν οὐχί ἔργων πρηκτῆρες, κατὰ τόν ποιητήν, ἀλλά λόγων εὐρέται ἡ λεξιθῆραι, τόσον ἀφ' ἑτέρου ἐστί δυστυχές τό στερούμενον καλῶν γυμνασίων, διότι βάσις πάσης ἐπιστημονικῆς παιδείας ἀναμφηρίστως εἶνε ἡ γυμνασιακὴ ἐκπαίδευσις, ἃνευ δέ τελείας γνώσεως τῶν ἀρχαίων γλωσσῶν οὐδεὶς ποτε ἀληθῆς λόγιος ἀνεδείχθη» (σσ. 84-85).

Πρὶν σχολιάσωμε συνολικά τίς προτάσεις γιὰ τὴ Μέση Ἐκπαίδευση τόσο τῶν διαγωνισθέντων, ὅσο καὶ τῆς Ἐπιτροπῆς, θά σημειώσουμε ὅτι τό τεῦχος μέ τὴν ἔκθεση τῆς τελευταίας ἐπὶ τοῦ διαγωνισμοῦ κλείνει μέ ρωμαντικούς καὶ ἰδεαλιστικούς τόνους, παρόμοιους μέ ἐκείνους πού ἄρχισε. Εἶναι καὶ αὐτό σημαντικό τεκμήριο γιὰ τὴν ἀτμόσφαιρα τῆς ἐποχῆς:

Τὰ μαῦρα νέφη τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ ἔθνους (τὴν ἀμάθεια, τὴ δεισιδαιμονία, «τῆς ὕλης τὴν χαμερπὴ λατρείαν») θά τὰ σκορπίσῃ ὁ λαμπρότατος ἥλιος τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος (στὴν εἰκόνα ὑπόκειται ρητῶς τόσο ἡ σωκρατικὴ, ὅσο καὶ ἡ Εὐαγγελικὴ διδασκαλία). Τὴν ἀνατολή του, πού τὴν ἀπολαμβάνουν σήμερα ἄλλοι, μπορούμε νά ἐπιταχύνωμε φροντίζοντας τὴν Ἐκπαίδευση τῶν πολλῶν «διὰ τῆς μορφώσεως εὐπαιδέυτου κλήρου καὶ χρηστῶν παιδαγωγῶν τοῦ λαοῦ, καὶ διὰ τῆς ἰδρύσεως πρό πάντων τελείων καὶ πολλῶν δημοτικῶν σχολείων». Ὅταν οὕτω παιδαγωγηθῇ ὁ λαός, ὅταν οἱ κάτοικοι τῆς χώρας ταύτης ἀποκτήσῃσι πεποιθήσεις θρησκευτικὰς καὶ ἠθικάς, ὅταν τό πνεῦμα παρ' αὐτοῖς ὑπερτερῇ τῆς ὕλης, ὅταν ἔπειτα ἐπὶ τῆς ἀληθοῦς ταύτης ἐκπαιδεύσεως τοῦ λαοῦ ἀνεγερθῇ τό ἐθνικόν τῆς δημοτικῆς τέμενος» θά ἀνατεῖλῃ καὶ πάλι λαμπρότερος παρὰ ποτὲ «καθόσον ἐν αὐτῷ θέλουσι λάμπει αἱ θείαι ἀρχαί τοῦ Εὐαγγελίου ὑπ' αὐτῆς τῆς ἐπιστήμης πραγματοποιούμεναι»... Τότε δέν θά φωτίζῃ μόνο τούς λίγους ἐκλεκτούς, «ἀλλά καὶ τὰ πλήθη τῶν πάλοι Εἰλωτῶν· μεσουρανῶν δέ ὑπεράνω τῆς Ἀκροπόλεως... θέλει τούς πρός ἔω καὶ πρός ἐσπέραν πεπτωκότας ἀπό τῆς κόνεως ἐγείρει διὰ τοῦ Σταυροῦ καὶ διὰ τῆς ἐπιστήμης, τῶν δύο αὐτῶν βάσεων καὶ δυνάμεων τῆς ἀληθοῦς τῶν λαῶν προόδου».

ΠΙΝΑΚΑΣ

Κρίσεις καὶ προτάσεις γιὰ τὴ Μέση Ἐκπαίδευση (Διαγωνισμός 1869-72).

Γιὰ τὰ Ἑλληνικά σχολεῖα
Κρίσεις:

1) Διδασκαλία καὶ διδακτικὴ μέθοδος ἀκατάλληλες.

2) Ἀποτελοῦν κακές τάξεις κακῶν Γυμνασίων.

3) Πολλαπλασιάστηκαν, ὡς μὴ ὠφείλαν.

4) Ἀπομακρύνθηκαν ἀπὸ τό στόχο «πραγματικῆς καὶ αὐτοτελοῦς μαθήσεως», ἀκολούθησαν «καθαρὰν γραμματιστικὴν». Ε

5) Δέν παρέχουν ὁλοκληρωμένο κύκλο σπουδῶν γιὰ τούς

Κρίνων ἢ προ-
τείνων:

συντάκτης τοῦ
χ ε ι ρ ο γ ρ .
(χφ1^ο)

Ἐπιτροπὴ (Ε)

Ε

πολλούς, αλλά έλλιπη προπαρασκευή για τό Γυμνάσιο. E

6) Περιορίζουν τό χρόνο του Γυμνασίου καί αύξάνουν τήν ήμιμάθεια. E

7) Είναί καλύτερα όταν συλλειτουργοῦν μέ Γυμνάσιο. E

Προτάσεις:

8) Νά αύξηθοῦν κατά μία τάξη. xφ 2°

9) Νά καταργηθοῦν. xφ 4°

10) Άλλα μέν νά λάβουν πρακτικώτερη κατεύθυνση καί νά συγχωνευθοῦν μέ καλά Δημοτικά, καί ἄλλα νά ἀποτελέσουν κατώτερες τάξεις Γυμνασίων. E

Γιά τά Γυμνάσια

Κρίσεις:

11) Οἱ ἀπόφοιτοί τους εἶναι ἡμιμαθεῖς καί ἐπιπόλαιοι, οἰηματίες, ἀνάγωγοι, ἀσεβεῖς. xφ 2°

12) Δέν παρέχουν πλήρη τή Μ. Έκπ/ση. E

13) Ὅταν βελτιωθῇ ἡ Δημοτική Έκπ/ση, τό ἔργο βελτιώσεως τους θά καταστῇ εὐχερέστερο. E

14) Ἡ θρησκευτική διδασκαλία ἀδύνατον νά καρποφορήσῃ, ἀν δέν προηγηθῇ στό σπίτι καί στό Δημοτικό ἀνάπτυξη τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος. E

Προτάσεις:

15) Νά διδάσκεται «καί αὐτή ἡ Ἱστορία καί ἡ Φιλοσοφία ἐν τοῖς γυμνασίοις ὑπό κληρικῶν». xφ 2°

16) Οἱ Έφορευτικές ἐπιτροπές καί οἱ Δήμαρχοι νά ζητοῦν, ἀπό τοὺς ἐπιθυμοῦντες διορισμό, πιστοποιητικό καλῆς διαγωγῆς καί θρησκευτικῆς ζωῆς. xφ 2°

17) Νά περιορισθῇ ὁ ἀριθμός τῶν Γυμνασίων. E

18) Νά βελτιωθῇ ἡ διδασκαλία. E

19) Νά αύξηθῇ ὁ χρόνος φοιτήσεως. E

20) Νά μήν παρέχεται δωρεάν ἡ γυμνασιακή Έκπ/ση. E

21) Νά μήν προστεθῇ πέρα του μέτρου σπουδῆ τῶν φυσικομαθηματικῶν, ἀλλά νά ἰδρυθῇ ἰδιαίτερο σχολεῖο, γυμνασιακοῦ ἐπιπέδου, γι' αὐτό τό σκοπό. E

Καί γιά τίς δύο βαθμίδες

Κρίσεις:

22) Πολλαπλασιάστηκαν «ἄνευ ἀνάγκης κακά ἑλληνικά σχολεῖα καί γυμνάσια». xφ 4°

23) Παραμέληση γραπτῶν ἀσκήσεων καί θεματογραφίας ὀφείλεται σέ ἀμάθεια τῶν διδασκόντων. xφ 5°

24) Ψυχρότης σχέσεων σχολείου - ἐκκλησίας «θλιβερώς ὅση-μέρας ἐντείνεται καί διάστασιν ἀπειλεῖ». xφ 5°

25) Στή θρησκευτική διδασκαλία ἐπιδίδκεται ὑπέρ τό δέον ἡ διανοητική ἀνάπτυξη. Έλλιψη θερμῆς πίστεως καί ἀρχαιομάθειας. xφ 5°

26) Τό σχολεῖο δέν εἶναι παιδαγωγικό: ἀναπτύσσει τό νοητικό, ὄχι τό θυμικό (καρδιά). E

- 27) Ἡ διδασκαλία δέν εἶναι πάντα ἀνάλογη μέ τόν σκοπό. Ε
 28) Ὡθοῦν τό ἔθνος σέ ἡμιμάθεια. Νεκρώνουν τόν ζῆλο. Ε
 29) Ἡ διδασκαλία τῆς Γεωγραφίας καί τῆς Ἱστορίας ἀτελέστατη. Ἀκατάλληλες οἱ χρησιμοποιούμενες μεταφράσεις ξένων ἐγχειριδίων. Χφ 5°

Προτάσεις:

- 30) Νά ἰδρυθῇ διδασκαλεῖο γιά τήν ἄσκηση αὐτῶν πού πρόκειται νά διορισθοῦν δάσκαλοι καί καθηγηταί. Χφ 2°
 31) Νά συσταθῇ ἰδιαίτερο ταμεῖο γιά τήν Κατώτερη καί Μέση Ἑκπ/ση. Χφ 2°
 32) Νά διορισθοῦν παιδονόμοι γιά ἐσωτερική καί ἐξωτερική ἐπιτήρηση καί ἐπιβολή ποινῶν. Χφ 2°, 3°
 33) Τά μέλη τῶν ἐφορευτικῶν ἐπιτροπῶν νά ἐκλέγονται ἀπό τοὺς γονεῖς. Χφ 2°
 34) Γυμνάσια καί Ἑλληνικά σχολεῖα νά ἐξαρτῶνται ἀπό τήν τοπική αὐτοδιοίκηση. Χφ 3°
 35) Νά ἰδρυθοῦν πολλά. Χφ 3°
 36) Νά ἀνυψωθῇ ὁ κλῆρος «ἵνα κραταιωθῇ αὐθις παρ' ἡμῖν ἡ πίστις... σωθῇ δέ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καί τό σχολεῖον». Χφ 5°
 37) Ὁρθησκευτική διδασκαλία: Ὁ διδάσκων νά ἔχῃ ζωντανή πίστη, νά εἶναι μέλος τοῦ συλλόγου, εἰ δυνατόν Γυμνασιάρχης ἢ διδάσκαλος τῶν ἐλληνικῶν. Χφ 5°

Ἡ διδασκαλία νά μήν εἶναι σχοινοτενής, ἐπιστημονική, πολυμαθής, δογματική, συζητητική, ἀποδεικτική, πολεμική. Χφ 5°

Νά μή χωρίζεται τό ἱστορικό ἀπό τό ἠθικό μέρος. Ὁρθησκευτική καί ἠθική διδασκαλία νά ἀπορρέουν ἀπό τήν ὅλη διδασκαλία τοῦ σχολείου. Ε

- 38) Διδασκαλία Γεωγραφίας καί Ἱστορίας: νά γίνεται ἐποπτικά· νά ἐφαρμόζῃ τήν ἀρχή τῆς ὁλότητος· νά καλλιεργῇ μαζί τό συναίσθημα, τήν ἠθικότητα καί τήν κριτική ἀναζήτηση αἰτίων - ἀποτελεσμάτων. Νά προσαρμοσθοῦν στά ἑλληνικά οἱ καλύτεροι εὐρωπαϊκοί χάρτες. Οἱ μαθητές νά ἀσκοῦνται στή χαρτογράφηση. Χφ 5°

- 39) Διδασκαλία Μαθηματικῶν: ὁ διδάσκων νά βοηθῇ ὅλους τοὺς μαθητές. Νά ἐναλάσῃ τήν ἀποδεικτική μέ τήν εὐρετική μέθοδο, γιά νά κινή τήν αὐτενέργειά τους. Χφ 5°

- 40) Διδασκαλία τῶν ἐκθέσεων: νά βοηθῇ στήν καλλιέργεια τῆς ὁμιλουμένης· νά γυμνάζῃ στήν κατανόηση ὀρισμένων κειμένων. Τά θέματα νά λαμβάνωνται ἀπ' τόν καθημερινό βίον, καί ἀπό τοὺς κλασικούς συγγραφεῖς, τά δημοτικά τραγούδια καί τίς θιογραφίες ἡρώων τῆς Ἐπανάστασως. Χφ 5°

- 41) Νά βελτιωθῇ τό Φιλολογικό Φροντιστήριον. Ε

6. Ἀξιολόγηση

Ὁ διαγωνισμός ἀπέδωσε, ἂν μὴ τι ἄλλο, περὶ τίς 40 συνολικά κρίσεις καὶ προτάσεις, τόσο αὐτῶν πού ἔλαβαν μέρος, ὅσο καὶ τῆς Ἐπιτροπῆς καὶ τοῦ εἰσηγητοῦ (βλ. πίνακα). Οἱ κρίσεις ἰσοφαρίζουν σχεδόν σέ ἀριθμό τίς προτάσεις, καὶ σπάνια ἐπικαλύπτονται προτάσεις ἢ κρίσεις τῆς μιᾶς πηγῆς μέ προτάσεις ἢ κρίσεις τῆς ἄλλης. Πολλές εἶναι σαφεῖς καὶ συγκεκριμένες (ὅπως οἱ 8, 9, 15, 19, 22, 30, 32, 33, 41)· ὁρισμένες θά μπορούσαμε νά ποῦμε ὅτι ἰσχύουν ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει καὶ σήμερα (λ.χ. οἱ 13, 26, 27, 34, 37) καὶ ἄλλες ὅτι εἶναι συζητήσιμες (λ.χ. οἱ 17, 19, 34, 37). Τέλος ὁρισμένες δείχνουν πῶς ἔντονα τό πνευματικό καὶ κοινωνικό κλίμα τῆς ἐποχῆς (ὅπως οἱ 15, 16, 20, 21, 24, 32). Θά ἐξετάσουμε ἰδιαίτερα τρεῖς κατηγορίες κρίσεων - προτάσεων: τίς σχετικές μέ τὰ Ἑλληνικά σχολεῖα, τίς ἀναφερόμενες στή θρησκευτική ἀγωγή καὶ τὴν πρόταση γιά ἐκπαιδευτική ἀποκέντρωση.

α) Ὅσον ἀφορᾷ τὰ Ἑλληνικά Σχολεῖα εἶναι ἐντυπωσιακὴ ἡ κριτικὴ πού τούς γίνεται τόσο πρῶμα, 60 χρόνια προτοῦ καταργηθοῦν. Τά δύο σημαντικώτερα σημεῖα τῆς κριτικῆς αὐτῆς εἶναι τὰ ὑπ' ἀριθ. 4 καὶ 5. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι στίς μέρες μας ἡ δημιουργία τοῦ τριετοῦς Γυμνασίου (Νόμος 309/1976) βασίζεται οὐσιαστικά στὰ σημεῖα αὐτά: στὸν ὁλοκληρωμένο κύκλο καὶ στήν «πρακτικώτερη» κατεύθυνση.

Ἐκεῖνο πού ξενίζει ἴσως τὸν σημερινό ἐργάτη τῆς παιδείας εἶναι ἡ ἀντίληψη, ὁρισμένων τουλάχιστον ἐκπαιδευτικῶν φορέων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὅτι Ἑλληνικά Σχολεῖα καὶ Γυμνάσια πολλαπλασιάστηκαν ὑπὲρ τό δέον (ἀριθ. 3, 17, 22), καὶ ὅτι ἡ Μέση Ἐκπαίδευση δέν πρέπει νά βαρύνῃ τό δημόσιο (20). Καταλαβαίνουμε ὅτι πρόκειται γιά μιὰ ἐντελῶς διάφορη ὀπτική, ὅπου θά γινόταν προσπάθεια τό αἶσθημα τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης νά ἱκανοποιηθῇ περισσότερο μέ τὴ βελτίωση τῆς Δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, καὶ λιγώτερο μέ τὴν τριετὴ ἐπέκταση τῆς ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως στὸ σχολεῖο, ὅπως ἔγινε πρόσφατα, στὰ πλαίσια τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ.

Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη γιά τὸν μείζονα ἀγροτικό πληθυσμό, πού εἶχε ἀνάγκη ἀπὸ ἐργατικά χέρια, θά ἦταν ἐνδεχομένως πολυτέλεια μιὰ τέτοια ἐπέκταση.

Δέν θά ἔπρεπε ἐξ ἄλλου νά μᾶς διαφεύγῃ, ὅτι στήν ἐκπαιδευτικὴ μας ὀργάνωση, καὶ χωρὶς τούς Βαυαρούς, θά ἀκολουθοῦσαμε οὕτως ἢ ἄλλως —ὑποχρεωτικά, ὡς ἓνα βαθμό— τὴν τακτικὴ τῶν χωρῶν ἀπὸ τίς ὁποῖες ἡ ἐξάρτησή μας ἦταν δεδομένη ἤδη μέ τὴν ἴδρυση τοῦ νέου Ἑλληνικοῦ κράτους. Εἴμαστε κατὰ κάποιον τρόπο ἀναγκασμένοι νά ἀκολουθοῦμε τίς δικές τους ἐξελίξεις μέ ὅλες τίς ἀστοχίες καὶ ταλαιπωρίες πού συνεπάγεται ἡ ἐξάρτηση. Τό αἶτημα λ.χ. γιά πολὺ καλὰ Δημοτικά καὶ λίγα τελικά Ἑλληνικά καὶ Γυμνάσια —αἶτημα πού ἔχει καὶ αὐτὸ τὰ ξένα πρότυπά του— θά μείνῃ ἀνεφάρμοστο καὶ τελικά

θά άνατραπή από τίς νεώτερες συνθήκες, χωρίς νά λύνεται ούσιαστικά τό έκπαιδευτικό πρόβλημα. Έν πάση όμως περιπτώσει, ή επέκταση καί γενίκευση τής μέσης βαθμίδος γιά όλους, μέ τόν τρόπο πού λειτούργησε στόν τόπο μας, είναι πολύ άμφίβολο άν έφερε ταχύτερη καί καλύτερη οικονομικό - κοινωνική ανάπτυξη ή άν εξασφάλισε περισσότερη προσωπική εύτυχία.

Καί βέβαια σήμερα δέν θά κάναμε πίσω. Έκείνο πού θά χρειαζόταν είναι νά δώσουμε, έστω τώρα, τό αναγκαίο βάρος στή μελέτη τής οικονομικής μας πορείας, μέ αληθινό όμως σεβασμό —καί περιορισμένη συνθηματολογία— όσον άφορά τήν «ποιότητα ζωής»· νά προωθήσουμε τήν καλύτερη καί ανθρωπινότερη άπασχόληση τών νέων σέ παραγωγικά έργα· καί νά αναπτύξουμε αντίστοιχα μιά έκπαίδευση, πού δέν θά σκοτώνη τήν παιδεία καί τήν πνευματική καλλιέργεια, μόλο πού —ή μάλλον άκριβώς έπειδή— θά έχη περισσότερο σεβασμό στά πράγματα. Μιά έκπαίδευση πού δέν θά παγιδεύη τούς νέους έκδαπανώντας τά χρόνια τους στά θρανία μέ *μιά νοσηριακή επίφαση (πρβλ. καί κρίση ύπ' άρ. 26) καί μεταθέτοντας τήν άνάληψη εύθυνών έκ μέρους τους μέ τό άντιστάθμισμα τής πρώιμης ψήφου. Θά ήταν καλό ό νέος άνθρωπος νά μπαίνει έγκαιρότερα στή ζωή, όχι γιά νά γίνη ένα έξάρτημα τής βιομηχανίας ή τής γραφειοκρατικής μηχανής, αλλά γιά νά άποφύγη τίς ψυχο - κοινωνικές ταλαιπωρίες καί άπάτες τής παρατεταμένης έφηβείας, πού προφανώς είναι φθαρτικές καί γιά τήν ύπόλοιπη ζωή του. Επί τέλους υπάρχουν καί άλλοι τρόποι — πολύ καλύτεροι από τό παρατεταμένο κάθισμα στά θρανία, γιά αληθινή παιδεία καί καλλιέργεια του μεγαλύτερου μέρους του πληθους, ένω αύτή τή στιγμή δέν είμαστε σέ θέση νά ξέρουμε πόσοι άκριβώς επιστήμονες μάς χρειάζονται. (Οί γνώσεις μας περιορίζονται στό πόσους μπορούν νά χωρέσουν τά Άνώτατα Ίδρύματα καί στό πόσοι χτυπούν άπαιτητικά τίς πόρτες τους κάθε χρόνο). Θά ήταν ίσως πολύ καλύτερο, τόσο γιά τό κοινωνικό σύνολο, όσο καί γιά τόν κάθε νέο άνθρωπο νά είχαν χάσει τό υπερβολικό γόητρό τους όχι μόνο ή εισαγωγή σέ κάποιο Άνώτατο Έκπαιδευτικό Ίδρυμα, αλλά καί αυτό τό άπολυτήριο τής Μέσης Γενικής Έκπαίδευσεως· καί νά είχε άναπτυχθή παραλλήλως ή κοινωνική άπορρόφηση σύμφωνα μέ τίς ικανότητες καί τή δημιουργικότητα καθενός.

β) Ένα άλλο θέμα, στό όποιο είμαστε ύποχρεωμένοι νά σταματήσουμε, είναι ή έμφαση πού δίδεται σέ ζητήματα σχετικά μέ τήν θρησκευτική άγωγή καί διδασκαλία (άριθ. 14, 15, 16, 24, 25, 36, 37· ύπάρχει μάλιστα, όπως είδαμε, ειδικό κεφάλαιο στό 5ο χειρόγραφο). Άπόψεις καί προτάσεις όπως οί ύπ' άριθ. 14, 24, 25 καί 37 είναι καί σήμερα έν μέρει επίκαιρες. Άντιθέτως οί προτάσεις ύπ' άριθ. 15 καί 16 (2ο χειρόγραφο), άπαράδεκτες ως επί τό πολύ γιά τή σύγχρονη

ευαίσθησία, υποδηλώνουν ωστόσο κάποιες πνευματικές ζυμώσεις της εποχής με την εμφάνιση στο προσκήνιο του υλισμού, ο οποίος αυξήθηκε παράλληλα με το υπερτροφικό γόητρο της έπιστήμης. Καί μόνον ή αναγραφή λ.χ. του όνόματος του 'Ι. Σκαλτσούνη μεταξύ τών ιδρυτικόν μελών του ΣΔΕΓ είναι χαρακτηριστική για τούς πνευματικούς προσανατολισμούς του Συλλόγου. 'Ο 'Ιωάννης Σκαλτσούνης, διαπρεπής νομομαθής καί συντάκτης της κρητικής νομοθεσίας, κατά την τελευταία φάση της ιστορίας της νήσου πρό της ένώσεως με τό έλεύθερο 'Ελληνικό κράτος, αντίταχθηκε με σθένος κατά του υλισμού. 'Αλλά καί ή 'Επιτροπή, καί μάλιστα ό Εισηγητής Δ. Μαυροκορδάτος, ό όποιος πρό 10ετίας είχε μεταγλωττίσει τό πεντάτομο γερμανικό έργο του Zschokke, *Stunden der Andacht* (Θρησκευτικά μελέται, 1862), δίνουν έμφαση, όπως είδαμε, στό θρησκευτικό ζήτημα. Είναι πολύ πιθανόν τέτοια στοιχεία νά έπηρέασαν τόν συντάκτη του 2ου χειρόγραφου, ώστε νά διατυπώση από υπερβάλλοντα ζήλο τις παραπάνω προτάσεις.

Τήν εποχή αυτή θρискόμαστε σέ μία σημαντική φάση ενός λεπτού κατ' ουσίαν προβλήματος, διότι έκτός από τόν υλισμό ή δυτική παιδεία ώθει πολλούς λογίους μας σέ ποικίλες άνορθόδοξες στάσεις (από τόν όρθολογισμό ως τόν προτεσταντικό εϋσεβισμό). Χαρακτηριστική είναι έδώ ή στάση του άλλου εκείνου σπινθηροβόλου νομικού, του 'Αριστεΐδη Οικονόμου (έκδότου, λίγο άργότερα, της *Οικονομικής Έπιθεωρήσεως 1873-1890*), πού με τό φυλλάδιο «Περί διαδόσεως του Έλληνισμού διά του πανικοϋ έκ της Έλλάδος φόβου» (1872) ειρυνεύεται τήν Έκθεση της Έπιτροπής καί ίδίως τόν Εισηγητή, για τήν υπερβολική ήθικολογία καί «κινδυνολογία» πού εκφράζει.

γ) 'Αξίζει τέλος νά τονίσωμε τήν ύπ' αριθ. 34 πρόταση (3ο χειρόγραφο) για τήν τοπική εκπαιδευτική αυτοδιοίκηση, για τήν όποία είδαμε ήδη τις παρατηρήσεις της Έπιτροπής. Μετά 110 έτη ό συγκεντρωτισμός όχι μόνο εξακολουθεί νά είναι ένα από τά κύρια γνωρίσματα του συστήματός μας, αλλά έντωμεταξύ έγινε στενότερος με τήν κατάργηση καί τών σχολείων τών Δήμων. Ήταν φυσικό, άφου καί ή υπόλοιπη κρατική μηχανή δέν είχε τροποποιηθί προς τήν κατεύθυνση της αυτοδιοικήσεως. Αυτό τό έπισήμανε, όπως είδαμε, ή Έπιτροπή στην Έκθεση. Είναι ένδιαφέρον, ή αιτιώδης αυτή σχέση εκπαιδευτικών καί κοινωνικών δομών νά έντοπίζεται ήδη κατά τήν πρώτη εκείνη περίοδο, καί νά τίθεται σοβαρά τό αίτημα της άποκεντρώσεως. Πρέπει πάντως σήμερα νά φαντασθούμε ότι σωστή λύση του προβλήματος με όρισμένες ασφαλώς προϋποθέσεις, θά οδηγούσε τόν τόπο σέ άμιλλα, φιλοτιμία καί εκπαιδευτική άνθιση.

RÉSUMÉ

Théodore G. Papakonstantinou, *«Jugements et suggestions concernant l' éducation secondaire, d' après un concours sur l' état de l' instruction en Grèce au 19ème siècle»*.

L' Association pour la propagation des Lettres grecques a organisé, dès sa fondation (1869), un concours portant sur le problème des défauts de l' éducation en Grèce. Les membres du jury étaient des hommes éminents de la société athénienne. Cinq manuscrits ont été finalement présentés, mais aucun d' eux n' a été retenu. Pourtant, l'un d' eux, considéré comme plus consistant que les autres, a été publié plus tard avec l' encouragement du jury.

De ce matériel nous avons enregistré quelques quarante jugements et suggestions concernant l' instruction du second degré. Parmi ces propositions certaines sont valables même aujourd' hui, en totalité ou partiellement; d' autres sont discutables; enfin quelques-unes reflètent plus spécialement le climat idéologique et social de l' époque.

Trois catégories de ces jugements - suggestions sont les plus intéressantes; elles concernent:

- a) les écoles dites «helléniques», institution dont on propose l' abolition;
- b) l' éducation religieuse, préoccupation considérable de l' association; et
- c) la décentralisation de l' éducation secondaire, proposition non réalisée jusqu' à présent.